

11-OJI TARPTAUTINĖ
MOKSLINĖ KONFERENCIJA
„JONO PUZINO SKAITYMAI“

MININT 100-ĄSIAS
PROF. MARIJOS GIMBUTIENĖS
GIMIMO METINES

2021 m. **rugsėjo**
23 – 24 d.
Vilnius, Lietuva

ATGIMSTANTI
**SENOJI
EUROPA**

September
23 – 24, 2021
Vilnius, Lithuania

THE 11TH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC READINGS
OF PROF. JONAS PUZINAS

THE CENTENNIAL
OF MARIJA GIMBUTIENE
BIRTHDATE

THE NEW
**OLD
EUROPE**

PROGRAMME AND ABSTRACTS

PROGRAMA IR PRANEŠIMŲ SANTRAUKOS

11-OJI TARPTAUTINĖ
MOKSLINĖ KONFERENCIJA
„JONO PUZINO SKAITYMAI“

MININT 100-ĄSIAS
PROF. MARIJOS GIMBUTIENĖS
GIMIMO METINES

ATGIMSTANTI

**SENOJI
EUROPA**

PROGRAMA IR PRANEŠIMŲ SANTRAUKOS

THE 11TH INTERNATIONAL
SCIENTIFIC READINGS
OF PROF. JONAS PUZINAS

THE CENTENNIAL
OF MARIJA GIMBUTIENE
BIRTHDATE

THE NEW

**OLD
EUROPE**

PROGRAMME AND ABSTRACTS

Konferencijos organizatoriai:
The International Conference is organized by:

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas
Vilnius University Faculty of History

Lietuvos nacionalinis muziejus
National Museum of Lithuania

Lietuvos mokslų akademija
Lithuanian Academy of Sciences

Lietuvos archeologijos draugija
Society of Lithuanian Archaeology

Lietuvos mokslo taryba

Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-LIP-21-21
This project has received funding from the Research Council of Lithuania (LMTLT), agreement No. S-LIP-21-21

Sudarė Agnė Žilinskaitė
Į anglų kalbą vertė Marija Navickaitė
Maketą parengė Edita Namajūnienė

Spausdino IĮ S. Jokužio leidykla-spaustuė
www.spaustuve.lt

2021 Vilnius

Rugsėjo 23 d., ketvirtadienis

9.30-10.00 Registracija, pasitikimo kava

10.00-10.20 Sveikinimo kalbos (su vertimu)
Akad. Eugenijus Jovaiša, Lietuvos Respublikos Seimas
Dr. Rūta Kačkutė, Lietuvos nacionalinis muziejus
Prof. Albinas Kuncevičius, Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra
Agnė Žilinskaitė, Lietuvos archeologijos draugija

I SESIJA. **BALTAI**

10.20-10.40 „The Balts“: religijos rekonstrukcijos retorika
M. Gimbutienės veikale

Prof. Vytautas Ališauskas, Vilniaus universitetas,
Filologijos fakultetas (su vertimu)

10.40-11.00 **Marija Gimbutienė ir baltų kilmės teorija**

Doc. dr. Algimantas Merkevičius, Vilniaus universitetas,
Archeologijos katedra

11.00-11.20 **Baltų kalbų plotai iki XVII a. vardyno duomenimis**

Hab. dr. Kazimieras Garšva,
Lietuvių kalbos institutas (su vertimu)

11.20-11.40 **Pagrindiniai baltų drabužių papuošalų bruožai**

Dr. Natalya Zhilina, Rusijos mokslų akademija,
Archeologijos institutas

11.40-12.00 *Diskusija*

12.00-13.30 *Pietų pertrauka*

II SESIJA. **KERTANT EUROPA**

13.30-13.50 **Prisimenant didžią mokslo moterį:
profesorė Marija Gimbutienė (Gimbutas)
minint jos šimtąsias gimimo metines (1921-2021)**

Joan Marler, Archeomitologijos institutas, JAV

13.50-14.10 **Marija Gimbutienė ir neolitinė Makedonija**

Asist. prof. Goce Naumov, Gocės Delčevo universitetas,
Priešistorinių tyrimų centras

14.10-14.30 **Naujienos iš Senosios Europos rytinių pakraščių**

Dr. Mykhailo Videiko, Boriso Grinčenko Kijevo universitetas

14.30-14.50 **Spiegel im Spiegel: Pasikeitimų metas – archeologiniai Marijos Gimbutienės tyrimų atspindžiai**
Dr. Regina A. Uhl, Vokietijos archeologijos institutas,
Eurazijos tyrimų skyrius

14.50-15.00 *Diskusija*

15.00-15.30 *Kavos pertrauka*

III SESIJA. **POKYČIŲ BANGOS**

15.30-15.50 **M. Gimbutienės indoeuropiečių kilmės teorija ir genetiniai tyrimai: nauji senos diskusijos atgarsiai. Bibliografinė apžvalga**
Olegas Usačiovas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

15.50-16.10 **M. Gimbutienės indoeuropiečių kilmės hipotezė ir naujausi Baltijos regiono paleogenetiniai duomenys**
Prof. Rimantas Jankauskas, Vilniaus universitetas,
Medicinos fakultetas

16.10-16.30 **Vėlyvosios priešistorės pokyčių bangos rytų ir pietryčių Europoje V ir IV tūkst. pr. Kr.**
Dr. Igor Manzura, Aukštosios antropologijos mokyklos universitetas

16.30-16.50 **Kultūrinės sąveikos tarp žemdirbių ir klajoklių visuomenių paskutiniajame IV tūkst. pr. Kr. ketvirtyje: Serezlivkos lokalinės grupės atvejo analizė**
Mykyta Ivanov, Nacionalinis universitetas
„Kijevo Mohylos akademija“
Dr. Mykola Tupciyenko, Centrinės Ukrainos Nacionalinio technikos universitetas,
Istorijos, archeologijos, informacijos ir archyvų katedra

16.50-17.10 **Marija Gimbutienė ir Europos transformacija 3 tūkst. pr. Kr.**
Prof. dr. Heyd Volker, Helsinkio universitetas

17.10-17.30 *Diskusija*

18.00 *Tarptautinės parodos „Deivės ir kariai: Marijai Gimbutienei – 100“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje atidarymas (konferencijos dalyviams)*

Rugsėjo 24 d., penktadienis

9.00-9.30 *Registracija, pasitikimo kava*

IV SESIJA. **KONTEKSTAI**

9.30-9.50 **Kurganų apeigos ties vakarinėmis Didžiosios stepės ribomis: „kūrėjai“ vs „vartotojai“**
Dr. Denis Topal, Moldovos Nacionalinis istorijos muziejus

9.50-10.10 **Donkalnio ir Spigino kapinynų akmens amžiaus žmonių kilmė ir mobilumas stroncio izotopų analizės duomenimis**
Dr. Gytis Piličiauskas, Lietuvos istorijos institutas,
Archeologijos skyrius
Edvardas Simčenka, Lietuvos istorijos institutas,
Archeologijos skyrius
Dr. Justina Kozakaitė, Vilniaus universitetas,
Medicinos fakultetas
Dr. Žydrūnė Miliauskienė, Vilniaus universitetas,
Medicinos fakultetas
Dr. Giedrė Piličiauskienė, Vilniaus universitetas,
Archeologijos katedra
Harry Kenneth Robson, Jorko Universitetas,
Archeologijos katedra, BioArCh

10.10-10.30 **Černiachovo kultūros kapinynas Boromlyje (pagal etninius kranioskopinius duomenis)**
Yuriy Dolzhenko, Ukrainos nacionalinė mokslų akademija,
Archeologijos institutas

10.30-10.50 **Usatovas ankstyvųjų metalų laikotarpio „Kurganų kultūros“ kontekste**
Dr. Svetlana Ivanova, Ukrainos nacionalinė mokslų akademija,
Archeologijos institutas
Prof. Alexey G. Nikitin, Valstybinis Didžiojo slėnio universitetas, JAV

10.50-11.10 **Apie gintarus ir satelitus. Viskiautų/Mochovojos (Rusija) gyvenviečių kasinėjimų išvados (2005–2011)**
Annika Sirkin, Baltijos ir Skandinavijos archeologijos mokslo centras

11.10-11.30 *Diskusija*

11.30-13.00 *Pietų pertrauka*

V SESIJA. TARP MITO IR REALYBĖS

- 13.00-13.20** **Matrifokalumas – mitas ar tikimybė?**
Dr. Inga Merkytė, Kopenhagos universitetas
- 13.20-13.40** **Didžioji Deivė ir mėnulis: Kukutenio-Tripolės kultūros vaizdiniai ir simboliai**
Dr. Nataliia Burdo, Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas
- 13.40-14.00** **Kodjadermeno-Gumelnicos-Karanovo VI kultūros antropomorfinės figūrėlės su kupromis ir deformuotomis krūtinėmis**
Vanya Stavreva, Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas
- 14.00-14.20** **Naujai atrastas antropomorfinis indas rytų Bulgarijoje**
Dr. Veselin Danov, Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas
- 14.20-14.40** **Karvė, jautis, moteris, vyras**
Asoc. prof. Petya Georgieva, Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas
- 14.40-15.00** *Diskusija*
- 15.00-15.30** *Kavos pertrauka*

VI SESIJA. TARP MITO IR REALYBĖS

- 15.30-15.50** **Pirmykščio elnio kulto relikvijų Pietryčių Europos tautosakoje**
Dr. Nataliia Mykhailova, Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas
- 15.50-16.10** **Skitų Arėjas – dievas, kurio tikrasis vardas nežinomas**
Dr. Oksana Lifantii, Nacionalinis Ukrainos istorijos muziejus, Ukrainos istorinių vertybių muziejus
Dr. Oleksandr Shelekhan, Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas
- 16.10-16.30** **Pitėjas Masilietis ir baltai. Mitas ar tikrovė?**
Søren Skriver Tillisch, Gabių vaikų pradinė mokykla (Atheneskolen), Danija
- 16.30-16.50** **Zigzagų proto-filosofija ir šiuolaikinis Gilany**
Ivana Spinelli, Bolonijos dailės akademija
- 16.50-17.30** *Diskusija*
- 17.30** *Ekskursija*

23 September (Thursday)

- 9.30-10.00** *Registration, welcome coffee*
- 10.00-10.20** *Welcome speech (translation provided)*
Akad. Eugenijus Jovaiša, Seimas of the Republic of Lithuania
Dr. Rūta Kačkutė, National Museum of Lithuania
Prof. Albinas Kuncevičius, Vilnius University, Department of Archaeology
Agnė Žilinskaitė, Society of Lithuanian Archaeology

I SESSION. THE BALTS

- 10.20-10.40** **“The Balts”: Rhetoric of Reconstructing Religion in M. Gimbutienė’s Work**
Prof. Vytautas Ališauskas, Vilnius University, Faculty of Philology (*translation provided*)
- 10.40-11.00** **Marija Gimbutienė and the Theory of Baltic Origins**
Doc. dr. Algimantas Merkevičius, Vilnius University, Department of Archaeology
- 11.00-11.20** **Areas of Baltic Languages Until the 17th Century Based on the Data of Nomenclature**
Hab. dr. Kazimieras Garšva, Institute of the Lithuanian Language (*translation provided*)
- 11.20-11.40** **The Main Features of Balts’ Attire of Adornments**
Dr. Natalya Zhilina, Russian Academy of Sciences, Institute of Archaeology
- 11.40-12.00** *Discussion*
- 12.00-13.30** *Lunch Break*

II SESSION. CROSSING EUROPE

- 13.30-13.50** **Remembering a Great Woman of Science: Professor Marija Gimbutienė (Gimbutas) during the Centennial Year of her birth (1921-2021)**
Joan Marler, Institute of Archaeomythology, USA
- 13.50-14.10** **Marija Gimbutas and Neolithic Macedonia**
Assist. prof. Goce Naumov, University Goce Delčev, Center for Prehistoric Research

- 14.10-14.30** **News from The Eastern Borders of Old Europe**
Dr. Mykhailo Videiko, Reiv Borys Grinchenko University
- 14.30-14.50** **Spiegel im Spiegel: *Times of change* – Archaeological Reflections on Marija Gimbutas' Research**
Dr. Regina A. Uhl, German Archaeological Institute, Eurasia-Department
- 14.50-15.00** *Discussion*
- 15.00-15.30** *Coffee Break*

III SESSION. WAVES OF CHANGES

- 15.30-15.50** **M. Gimbutienė's Theory of Indo-European Origin and Genetic Research: New Echoes of an Old Discussion. Bibliographic Review**
Olegas Usačiovas, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania
- 15.50-16.10** **M. Gimbutienė's Hypothesis of Indo-European Origin and the Newest Paleogenetic Data of the Baltic Region**
Prof. Rimantas Jankauskas, Vilnius University, Faculty of Medicine
- 16.10-16.30** **Waves of Changes in Later Prehistory of Eastern and South-Eastern Europe, the 5th and 4th Millennia BC**
Dr. Igor Manzura, High Anthropological School University
- 16.30-16.50** **Cultural Interactions Between Agricultural and Pastoral Societies During the Last Quarter of the 4th Millenia BC: Case Study of Serezleevka Local Group**
Mykyta Ivanov, National University of Kyiv-Mohyla Academy
Dr. Mykola Tupciyenko, Central Ukrainian National Technical University, Department of History, Archeology, Information and Archives affairs
- 16.50-17.10** **Marija Gimbutas and the Transformation of Europe in the 3rd millennium BC**
Prof. dr. Heyd Volker, University of Helsinki
- 17.10-17.30** *Discussion*
- 18.00** *Opening Ceremony of the International Exhibition „Goddesses and Warriors: 100 Years to Marija Gimbutas“ at the National Museum of Lithuania (for conference delegates only)*

24 September (Friday)

- 9.00-9.30** *Registration, coffee*

IV SESSION. CONTEXTS

- 9.30-9.50** **Kurgan Rite on The Western Limits of The Great Steppe: “Constructors” vs. “Users”**
Dr. Denis Topal, National Museum of History of Moldova
- 9.50-10.10** **The origins and mobility patterns of Stone Age humans from the Donkalis and Spiginas burial grounds according to strontium isotope analysis**
Dr. Gytis Piličiauskas, Lithuanian Institute of History, Department of Archaeology
Edvardas Simčenka, Lithuanian Institute of History, Department of Archaeology
Dr. Justina Kozakaitė, Vilnius University, Faculty of Medicine
Dr. Žydrūnė Miliauskienė, Vilnius University, Faculty of Medicine
Dr. Giedrė Piličiauskienė, Vilnius University, Department of Archaeology
Dr. Harry Kenneth Robson, University of York, Department of Archaeology, BioArCh
- 10.10-10.30** **Burial Ground of Cherniakhiv Culture Boromlia (According to Ethnic Cranioscopic Data)**
Yuriy Dolzhenko, National Academy of Science of Ukraine, Institute of Archaeology
- 10.30-10.50** **Usatovo in The Context of “Kurgan cultures” of the Early Metal Ages**
Dr. Svetlana Ivanova, National Academy of Science of Ukraine, Institute of Archaeology
Prof. Alexey G. Nikitin, Grand Valley State University, USA
- 10.50-11.10** **Of Amber and Satellites. Conclusions on the Settlement Excavations in Wiskiauten/Mokhovoye, Russia (2005–2011)**
Annika Sirkin, Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig
- 11.10-11.30** *Discussion*
- 11.30-13.00** *Lunch break*

V SESSION. **BETWEEN MYTH AND REALITY**

- 13.00-13.20**   **Matrifocality – Myth or Maybe?**
Dr. Inga Merkytė, University of Copenhagen
- 13.20-13.40**   **The Great Goddess and the Moon:
Images and Symbols of Cucuteni-Trypillia**
Dr. Nataliia Burdo, National Academy of Science of Ukraine,
Institute of Archaeology
- 13.40-14.00**   **Anthropomorphic Figurines with Hunchbacks and Deformed
Breasts in Kodjadermen–Gumelnița–Karanovo VI Culture**
Vanya Stavreva, Sofia University St. Kliment Ohridski
- 14.00-14.20**   **Newly Discovered Anthropomorphic Vessel
from Eastern Bulgaria**
Dr. Veselin Danov, Sofia University St. Kliment Ohridski
- 14.20-14.40**   **Cow, Bull, Woman, Man**
Assoc. prof. Petya Georgieva, Sofia University St. Kliment Ohridski
- 14.40-15.00**   *Discussion*
- 15.00-15.30**   *Coffee Break*

VI SESSION. **BETWEEN MYTH AND REALITY**

- 15.30-15.50**   **Relics of the Primeval Cult of Deer in Folklore
of South-Eastern Europe**
Dr. Nataliia Mykhailova, National Academy of Sciences of Ukraine,
Institute of Archaeology
- 15.50-16.10**   **Scythian Ares - A God Whose True Name Unknown**
Dr. Oksana Lifantii, National Museum of Ukrainian History,
Museum of Historical Treasures of Ukraine
Dr. Oleksandr Shelekhan, National Academy of Sciences of Ukraine,
Institute of Archaeology
- 16.10-16.30**   **Pytheas of Massalia and the Baltic. Myth or reality?**
Søren Skriver Tillisch, Primary school for gifted children
(Atheneskolen), Denmark
- 16.30-16.50**   **Zig Zag Protofilosofia and Contemporary Gilany**
Ivana Spinelli, Academy of Fine Art of Bologna
- 16.50-17.30**   *Discussion*
- 17.30**   *Excursion*

PRANEŠIMŲ SANTRAUKOS

ABSTRACTS

MARIJA GIMBUTIENĖ IR BALTŲ KILMĖS TEORIJA

Doc. dr. Algimantas Merkevičius

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Archeologijos katedra

Marija Gimbutienė, archeomitologijos mokslo pradininkė, naujų teorijų ir koncepcijų kūrėja, savo mokslinėje veikloje didelį dėmesį skyrė etniniams tyrimams, tautų atsiradimui bei jų raidai. Ši tematika buvo svarbi jos akademinio darbo dalis per visą mokslinės veiklos laikotarpį.

Tarpdalykiškumas, naudojimas įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų tyrimų metodais ir šaltiniais juos tarpusavyje gretinant, buvo pagrindinė M. Gimbutienės tyrimų metodologija ir „raktas“, padėjęs spręsti visą eilę išsikeltų svarbių mokslinių problemų lietuvių, baltų, indoeuropiečių, Senosios Europos kultūrų atsiradimo ir raidos tematikomis.

Baltų kilmę ir raidą M. Gimbutienė pirmą kartą detaliai išanalizavo knygoje „The Balts“ („Baltai“), išleistoje Londone 1963 metais. Ši svarbi studija buvo pirmasis archeologinis mokslinis darbas skirtas baltams, kuriame rekonstruotos baltų ištakos ir kilmė, aptarta apgyvendinta teritorija, kultūros raida, gyvenvietės, ūkis, laidosena, religija ir kitos temos. Po poros dešimtmečių, 1985 metais Lietuvoje išleista atnaujinta ir papildyta naujais duomenimis šios knygos versija, pavadinta „Baltai priešistoriniai laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija“.

Baltų formavimuisi, M. Gimbutienės nuomone, buvo svarbūs du pagrindiniai komponentai, dvi skirtingos etnokultūrinės grupės: ikiindoeuropietiška Senosios Europos ir indoeuropietiška. Pastarajai įvardinti 1956 metais išleistoje knygoje „The Prehistory of Eastern Europe“ („Rytų Europos priešistorė“) pirmą kartą pavartotas terminas „Kurganų kultūra“. Tais pačiais 1956 metais, tarptautiniame etnologijos mokslų kongrese Filadelfijoje ji auditorijai pristatė savo „Kurganų“ teoriją, pagal kurią, karingi stepių klajokliai protoindoeuropiečiai palaipsniui, trimis bangomis skverbėsi ir indoeuropizavo Europą. Baltų etnosas ir kultūra, pasak M. Gimbutienės, susiformavo asimiliuojantis seniesiems europiečiams su naujaisiais ateiviais gana greitai po indoeuropiečių paplitimo rytų ir pietryčių Baltijos regione ir plačiose teritorijose į pietus ir rytus nuo jos, apie 2500 – 2000 m. pr. Kr. Jau ankstyvajame etape, išsiskyrė trys pagrindiniai baltų arealai.

Šio pranešimo tikslas – M. Gimbutienės baltų kilmės teorijos analizė ir įvertinimas, remiantis naujais, įvairių mokslo sričių duomenimis.

MARIJA GIMBUTIENĖ AND THE THEORY OF BALTIC ORIGINS

Doc. dr. Algimantas Merkevičius

Vilnius University, Faculty of History, Department of Archaeology

In her scientific activity, Marija Gimbutienė, the pioneer of the science of archaeom mythology, the creator of new theories and concepts, paid great attention to ethnic research, the emergence of nations and their development. This topic was a very important part of her academic work throughout the whole period of her scientific research. Interdisciplinarity, the use of various methods and sources of humanities and social sciences by comparing them with one another, was Gimbutienė's main research methodology and the “key”, which helped to solve a number of important scientific problems on the emergence and development of Lithuanian, Baltic, Indo-European and Old European cultures.

The origin and development of the Balts was first analyzed in detail by M. Gimbutienė in the book “The Balts”, published in London in 1963. This important study was the first archaeological scientific work dedicated to the Balts, in which the origins and ancestry of the Balts were reconstructed, the inhabited territory, cultural development, settlements, economy, burial, religion and other topics were discussed. A couple of decades later, in 1985, an updated and supplemented version of this book “The Balts in Prehistoric Times: Ethnogenesis, Material Culture and Mythology” was published in Lithuania.

According to M. Gimbutienė, two main components, two different ethnocultural groups, were important for the formation of the Balts: the pre-Indo-European of Old Europe and the Indo-European. To determine the latter, the term “Kurgan Culture” was used for the first time in 1956 in the book “The Prehistory of Eastern Europe”. In the same year, 1956, at the International Congress of Ethnology Sciences in Philadelphia, she presented her Kurgan theory to the audience, according to which, the steppe nomads of the Proto-Indo-Europeans gradually penetrated and indo-europeized Europe in three waves. According to M. Gimbutienė, the Baltic ethnos and culture was formed by the assimilation of old Europeans with new aliens quite soon after the spread of Indo-Europeans in the eastern and southeastern Baltic region and in large areas southwards and eastwards around 2500-2000 BC. Already at an early stage, three main Baltic areas were formed.

The aim of this report is the analysis and evaluation of M. Gimbutienė's theory of the origin of the Balts based on new data from various fields of science.

BALTŲ KALBŲ PLOTAI IKI XVII A. VARDYNO DUOMENIMIS

Hab. dr. Kazimieras Garšva

Lietuvių kalbos institutas

Pranešime nagrinėjamas senosios Europos baltų kalbų plotų vardynas (hidronimai, oikonimai, antroponimai), lyginant juos su kalbininkų, archeologų, istorikų duomenimis. M. Gimbutienė pagrįstai rašė, kad pagrindiniai šaltiniai senųjų baltų genčių paplitimui nurodyti yra baltiški vietovardžiai, dažniau išlikę prie piliakalnių, buvusių prie upių santakų. 1200 m. pr. Kr., o vietomis gal ir iki V a., dar galėjo būti likusių baltų kalbų plotų tarp Berlyno ir Maskvos. Iki XVII a. bus likę tokių plotų tarp Gdanskio ir Oršos.

Rytuose pagal baltiško vardyno skaičių yra trys ribos: tarp Breslaujos ir Gardino, tarp Vitebsko ir Gomelio, tarp Tverės ir Kursko. Plotas tarp Vilniaus ir Ainos pagal vardyno duomenis priklausė lietuvių kalbos vilniškių tarmei. Seniausio lietuvių kalbos ploto dalies fonetika tarp Obolcų ir Oršos buvo panašesnė į dabartinės lietuvių kalbos fonetiką. Tarp Smolensko ir Riazanės gyvenę rytų baltai savo kalbą galėjo išlaikyti bent iki XII a.

AREAS OF BALTIC LANGUAGES UNTIL THE 17TH CENTURY BASED ON THE DATA OF NOMENCLATURE

Hab. dr. Kazimieras Garšva

Institute of the Lithuanian Language

The report examines the nomenclature of the Baltic language areas of old Europe (hydronyms, oikonims, anthroponyms), comparing them with the data of linguists, archaeologists and historians. M. Gimbutienė rightly wrote that the main sources for indicating the distribution of the ancient Baltic tribes are the Baltic place names, which often remain near the mounds that were at the junction of rivers. 1200 BC, and in some places until the 5th century there may still be the remaining areas of the Baltic languages between Berlin and Moscow. Until the 17th century, such areas will remain between Gdansk and Orsha.

In the east, according to the number of Baltic nomenclatures, there are three boundaries: between Breslau and Grodno, between Vitebsk and Gomel, between Tver and Kursk. According to the data of the nomenclature, the area between Vilnius and Aina belonged to the Vilnius dialect of the Lithuanian language. The phonetics of the oldest part of the Lithuanian language area between Obol'tsy and Orsha was more similar to the phonetics of the current Lithuanian language. The Eastern Balts, who lived between Smolensk and Ryazan, were able to maintain their language until at least the 12th century.

PAGRINDINIAI BALTŲ DRABUŽIŲ PAPUOŠALŲ BRUOŽAI

Dr. Natalya Zhilina

Rusijos mokslų akademija, Archeologijos institutas

Skirtingų tautų aprangos papuošalų ypatumų apibrėžimas yra svarbus norint suprasti bendrąsias ar skirtingas jos sistemos tradicijas, aprangos tradicijų sąveikų galimybes ir keblumus.

M. Gimbutienė senovės baltų drabužius apibūdino apžvalginame savo darbe (Gimbutas, 1963).

Mūsų tyrime buvo išryškinti pagrindiniai aprangos papuošalų etapai. Natūralus etapas (kūno papuošalai, pagamintos iš natūralių medžiagų – akmenis, kriauklių) iliustruotas pavyzdžiais iš M. Gimbutienės tyrimų – Senosios Europos kultūros (Vinča, Lendelis, V tūkst. pr. Kr.), gintaras šiaurės Europoje, Bronzos amžius baltų drabužiai (Gimbutas, 1991).

Metalų gausos etapą (konstruktyvus kelių didelių metalinių papuošalų susiejimas tarpusavyje ir drabužiai) reprezentuoja II-V a. baltų drabužiai, tai jų „aukso amžius“ pagal M. Gimbutienės periodizaciją ir to meto tradicijas (Gimbutas, 1963).

Juvelyrinių dirbinių etapas siejamas su papuošalais, pagamintais iš tauriųjų metalų ir naudojant aukštas gamybos technologijas, stilistiškai susietais vienas su kitu ir drabužiais.

Baltų aprangą sudarė tuniką primenantys ir apjuosiami drabužiai (vyriški kaftanai, moteriškos liemenės), bet buvo išlaikyti ir apsiaustai (pelerinos, moteriški sijonai, skaros ir apgalviai; kojų ir rankų apvyniojimai).

Baltų apranga išlaikė natūralaus etapo simbolius (kauri kriauklės, gintaras). Tačiau dominuojančiu etapu tapo metalų gausos etapas.

Drabužiai buvo dekoruojami prisiūnant metalines plokšteles, įvijas ir kitas detales. Ilgą laikotarpį išliko ir visų drabužių susegimas segėmis ar smeigtukais.

Latvių apgalviai buvo sudaryti iš metalinių karoliukų ant plokštelių (ypač paplitę žiemgalių teritorijoje). Lietuviški apgalviai ir kepurėlės su prisiūtomis įvijomis ant medžiaginio pagrindo būdavo papildomai papuošiami antsmilkiniais ir varpo formos kabučiais. Apgalvis glaudžiai siejosi su šukuosena: įvijos sugarbanoti plaukus (sėliai, žemaičiai), kasos imitacija su pakabuku (žiemgaliai).

Kaklo-krūtinės sritis: antkaklės su masyviais platėjančiais galais ir tvirtinimo detalėmis (žiemgaliai); kaklo apvaros su įvijėlėmis, kabučiais, žalvario karoliais (Lietuva), kelių eilių krūtinės apvaros (latgaliai), vienos eilės krūtinės apvaros (žiemgaliai ir žemaičiai).

Plokščios įvijinės apyrankės (senovės latgaliai) ir žiedai buvo derinami su apyrankėmis pastorintais zoomorfiniais galais ir įvijiniais bei pintais žiedais. Sunkios juostinės apyrankės buvo karių atributai (išskyrus aukštaičius).

Nuo XIII a. metalinių papuošalų naudojimas sumažėjo: mažiau metalo ir segių, daugiau karoliukų.

Baltų aprangos puošyba gali būti priskirta šiaurės Europos zonai, į kurią įeina baltai, finai ir skandinavai: apsiaučiami drabužiai, susegti segėmis, smeigtukais ir grandinėmis.

Baltų apranga išlaikė savo metalų gausos etapo tradicijas, nebuvo jokių juvelyrinių dirbinių etapo vyravimo požymių. Skandinavų įtaka nebuvo stipri, buvo paplitę skandinavų ir Senosios Rusijos juvelyriniai dirbiniai.

Baltų apranga yra panaši į baltų-finų (ypač estų, lyvių) tuo, kad naudojami galvos apgalviai, grandinėlių apvaros krūtinės srityje, porinės tvirtinimo detalės. Panašūs aprangos bruožai palengvino vėlesnį tautų bendravimą.

Baltų apranga yra panaši į slavų tuo, kad galvos dangaluose naudojami metaliniai papuošalai; skiriasi grandinėlių apvarų krūtinės srityje ir segių tradicija. Panašūs bruožai liudija apie baltų ir slavų istorinį artumą.

THE MAIN FEATURES OF BALTS' ATTIRE OF ADORNMENTS

Dr. Natalya Zhilina

Russian Academy of Sciences, Institute of Archaeology

Definition of peculiarities for attire of adornments of different peoples is important to understand general or different traditions of its system; the possibilities or difficulties for interaction between attires.

M. Gimbutas described the dress of the ancient Balts in a common work (Gimbutas, 1963).

In our research main stages of attire of adornments were highlighted. Natural stage (body adornments made from natural materials – stone, shells) is illustrated with examples from the investigations by M. Gimbutas: the cultures of Old Europe (vincha, lendel, 5th millennium BC), amber in Northern Europe, Balts' attire of Bronze Age (Gimbutas, 1991).

Abundant metal stage (constructive connection of multiple noisy metal adornments with each other and clothes) is represented with Balts' attire of the 2nd–5th centuries, of their “golden age” according to the periodization by M. Gimbutas and laying traditions (Gimbutas, 1963).

Jewelry stage corresponds to adornments made of precious metals and in fine technologies, stylistically connected with each other and clothes.

Balts' costume included tunic-like and swinging clothes (male caftans, female vests), but retained the draped (capas, female skirts, shawls and wreaths; leg and arm wrapping).

Balts' attire has preserved signs of natural stage (cowrie shells, amber). But the abundant metal stage of attire became the main one.

Clothes were decorated with sewn-on metal plaques, spirals and other details. The fastening with fibulae or pins on all clothes is preserved for a long time.

Head wreaths of Latvians consisted of metal beads on plaits (massive – among Semigallians). Lithuanian wreaths and hats on a cloth basis with sewn-on spirals were complemented with temple rings and bell-shaped pendants. The wreath was connected with hairstyle: a spiral for winding hair (Sels, Zemaits); imitation of a braid with a pendant (Semigallians).

In the neck-chest tier: torques with massive thickened ends and fasteners (Semigallians); necklaces of spirals, pendants, bronze beads (Lithuania), multi-row chest chains (Latgallians) single or double row ones (Semigallians and Zemaits).

Flat and spiral bracelets (archaic Latgallians) and rings were complemented with ones with thickened and zoomorphic ends, twisted and braided. Heavy cuff-shaped bracelets were attributes of warriors (except Aukstaitis).

Since 13th century the departure from metal attire began: less metal and fibulae, more beading.

Balts' attire of adornments can be attributed to the North European zone, which includes Baltic Finns and Scandinavians: preservation of draped clothing fastened with fibulae, pins and chains.

Balts' attire was true to the traditions of its own heavy metal stage, there were no essential signs of jewelry one. Scandinavian influence was not strong, Scandinavian and Old Russian jewelry were distributed.

Balts' attire is similar with the Baltic-Finnish one (especially Ests, Livs) in the using of head wreaths, chest chains, pair fasteners. Similar features of attire facilitated the subsequent rapprochement of peoples.

Balts' attire is similar to Slavic one in the using of metal adornments in headgear; it differs by preservation of the chest chains and fibulae. Similar features testify to the historical closeness of Balts and Slavs.

PRISIMENANT DIDŽIĄ MOKSLO MOTERĮ: PROFESORĖ MARIJA GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS) MININT JOS ŠIMTAŠIAS GIMIMO METINES (1921-2021)

Joan Marler

Archeomilogijos institutas, JAV

Marija Birutė Alseikaitė gimė 1921 m. sausio 23 d. Vilniuje, lietuvių inteligentų šeimoje. Čia jai įtaką darė istorinė, intelektualinė, mokslinė ir folkloru persmelkta aplinka, kuri suformavo visą gyvenimą trukusį atsidavimą tarpdisciplininiam mokymuisi. Šis pranešimas prasideda aptariant kai kurias įtakas, kurios suformavo jos, kaip mokslininkės, kryptį, įskaitant dinamišką jos namų gyvenimą, griežtą akademinį mokymąsi Vytauto Didžiojo universitete Kaune ir Vilniaus universitete su geriausiaisiais savo sričių profesoriais Humanitarinių mokslų fakultete. Universitetų kursuose, tarp kitų dalykų, buvo dėstoma indoeuropiečių filologija, baltų ir slavų kalbotyra bei visas asortimentas profesionaliausių dalykų: prof. Prano Skardžiaus ir prof. Antano Salio kalbotyra, prof. Jono Balio etnologija, prof. Jono Puzino archeologija. Prof. Puzino paruošimas ir mokymas padarė įtaką jos baigiamiesiems darbams įgyjant archeologijos magistro laipsnį Vilniaus universitete (1942) ir daktaro laipsnį Tiubingeno universitete (1946). Emigravusi į Jungtines Valstijas 1949 m., Marija Gimbutienė pradėjo dirbti mokslo darbuotoja Harvardo universiteto Pibodžio muziejuje (1950-1963). Dvi Harvardo universitete parašytos monografijos – „Rytų Europos priešistorė“ (The Prehistory of Eastern Europe) (1956) ir „Bronzos amžiaus kultūros rytų ir vidurio Europoje“ (Bronze Age Cultures in Eastern and Central Europe) (1965) – buvo itin svarbios vakarų mokslininkams. Rengdama kiekvieną publikaciją, per šimtmetį trukusius archeologinius kasinėjimus įvairiuose geografiniuose regionuose ji perskaitydavo ir apibendrindavo visas kasinėjimų ataskaitas originalo kalbomis. Dėl tuomentinių kalbinių ir politinių kliūčių šios monografijos leido daugeliui JAV tyrėjų pirmą kartą susipažinti su šia svarbia archeologine informacija.

1961 m., gaudama stipendiją Kalifornijos Stanfordo universiteto Aukštojo mokslo studijų Elgesio mokslų centre, dr. Marija Gimbutienė parašė knygą „Baltai“ (The Balts). 1963 m. ji tapo Los Andželo Kalifornijos Universiteto Europos archeologijos profesore. Pasak jos kolegos prof. Jaan Puhvel, estų ir amerikiečių indoeuropeisto, Marijos Gimbutienės atvykimas į Kalifornijos Los Andželo universitetą „reiškė artimumą ir prisijungimą to vieno žmogaus, kuris jau tada sukėlė revoliuciją Rytų Europos archeologijos tyrimų srityje ir padėjo pagrindą naujam indoeuropiečių klausimo apibendrinimui“.

Prof. Gimbutienės Kurganų hipotezė atskleidė, kad į Europą įsiveržė stepių ganytojai, kurie čia atnešė indoeuropiečių kalbą, tuo pačiu prinesdami karingą, elitinį dominavimą taikioms, egalitarinėms neolito žemdirbių visuomenėms. Ji sugalvojo terminą „Senoji Europa“, skirtą apibūdinti pietryčių ir vidurio Europos ne indoeuropiečių agrarines visuomenes. Jos požiūriu, jų klestėjimas V tūkst. pr. Kr. atskleidžia tikros

civilizacijos brandų kultūrinį vystymąsi, trukusį daugiau nei tris tūkstančius metų. Senosios Europos civilizacijos žlugimas dėl invazijų iš stepių buvo atmetas daugelio kolegų archeologų. Nepaisant to, naujais senujų DNR analizių tyrimai įrodė, kad prof. Gimbutienės hipotezė yra teisinga. 2017 m. prof. Colin Renfrew viešai pareiškė „Marija buvo teisi!“.

1967-1980 m. prof. Gimbutienė buvo penkių didelių Neolito laikotarpio archeologinių kasinėjimų pietryčių Europoje vadovė. Šiame straipsnyje bus aptariami jos radiniai, raida, archeomilogijos pasitelkimas, vėlesnės publikacijos ir prieštaranga Senosios Europos Deivės koncepcija.

REMEMBERING A GREAT WOMAN OF SCIENCE: PROFESSOR MARIJA GIMBUTIENĖ (GIMBUTAS) DURING THE CENTENNIAL YEAR OF HER BIRTH (1921-2021)

Joan Marler

Institute of Archaeomythology, USA

Marija Birutė Alseikaitė was born on January 23, 1921 into the epicenter of the Lithuanian intelligentsia in Vilnius. She inherited a complex stream of historic, intellectual, scientific, and folkloric influences that shaped her life-long dedication to interdisciplinary scholarship. This paper begins by discussing some of the formative influences that shaped her trajectory as a scholar, including her dynamic home-life, her rigorous academic training at Vytautas Magnus University in Kaunas and Vilnius University with the finest professors in their fields within the Faculty of Humanities. These courses, among others, included Indo-European philology, Baltic and Slavic linguistics, and the full range of linguistic offerings by Prof. Pranas Skardžius and Prof. Antanas Salys; ethnology and folklore with Prof. Jonas Balys; and archaeology with Prof. Jonas Puzinas. The training she received from Prof. Puzinas was influential for her Master's degree in archaeology at Vilnius University (1942) and her doctorate at Tuebingen University (1946). After emigrating to the United States in 1949, Marija Gimbutas began working as a research scholar at the Peabody Museum of Harvard University (1950-1963). Two of the monographs written at Harvard—*The Prehistory of Eastern Europe* (1956) and *Bronze Age Cultures in Eastern and Central Europe* (1965)—were significant for Western scholars. For each publication, she read and synthesized all excavation reports in their original languages during a century of excavations over broad geographical regions. These monographs made it possible for many researchers in the US to access this important archaeological information for the first time due to linguistic and political barriers.

In 1961, Dr. Marija Gimbutas wrote *The Balts* during a fellowship at the Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences at Stanford, California. In 1963, she became Professor of European Archaeology at the University of California, Los Angeles. According to her colleague, the Estonian-American Indo-Europeanist Prof. Jaan Puhvel, Marija Gimbutas' arrival at UCLA "meant the proximity and participation of the one person who was, even then, revolutionizing the study of East European archaeology and was laying the groundwork of a new synthesis of the Indo-European question."

Prof. Gimbutas' Kurgan Hypothesis posited the incursions into Europe of steppe pastoralists who were responsible for the spread of Indo-European languages while imposing a warlike, elite dominance on the peaceful, egalitarian societies of Neolithic farmers. She coined the term "Old Europe" to designate the non-Indo-European agrarian societies of southeastern and central Europe. In her view, their florescence,

during the 5th millennium BC, represents the mature cultural development over three thousand years of a true civilization. The demise of the civilization of Old Europe due to invasions from the steppes was rejected by many archaeological colleagues. Nevertheless, recent developments in ancient DNA analyses have proven Prof. Gimbutas' hypothesis to be correct. In 2017, Prof. Colin Renfrew publically declared "Marija was right!"

From 1967-1980, Prof. Gimbutas was project director of five major Neolithic excavations in southeastern Europe. This paper will discuss her findings, her development and use of archaeomythology, her subsequent publications, and the controversial concept of the Goddess of Old Europe.

MARIJA GIMBUTIENĖ IR NEOLITINĖ MAKEDONIJA

Asist. prof. Goce Naumov

Goce Delčev universitetas, Priešistorinių tyrimų centras

Marija Gimbutienė buvo pripažinta viena iš labiausiai vertinamų archeologų, kurios indėlis į priešistorinius tyrimus buvo plačiai akcentuotas. Tačiau ji yra ir viena iš retų archeologijos mokslo ikonų, kurios darbai buvo taip intensyviai girmi ir kritikuojami skirtingų mokslininkų ir aktyvistų grupių. Savo pastebėjimais ir interpretacijomis ji atkreipė ypatingą dėmesį į priešistorinių žmonių pavaizdavimą ir neolito laikotarpio visuomenes, kas vienu metu pritraukė daugybę sekėjų ir priekabių kritikų, dėl ko ji tapo viena iš labiausiai savitų archeologijos mokslo figūrų. Pripažinta mokslininkė M. Gimbutienė į savo tyrinėjimus įtraukė daugybę pietryčių Europos archeologinių radinių, taip pat dalyvavo daugelyje jos pačios vadovaujamų kasinėjimų šiame regione. Daugybė neolitinių figūrėlių iš Makedonijos, atskleidusių už Balkanų ribų nepažįstamą kultūros paveldą, buvo įtrauktos į jos publikacijas ir interpretacijas. Tai labai atsispindėjo jos darbe Anzoje (t.y. Amzabegove) – pasauliniu lygiu pripažintoje archeologinėje vietovėje po to, kai pasirodė reikšminga publikacija „Neolito Makedonija, kaip tai atspindi kasinėjimai Anzoje“ (‘Neolithic Macedonia, as reflected by excavation at Anza’). Todėl šiame pranešime bus akcentuojamas Gimbutienės indėlis į Makedonijos archeologijos mokslą ir aptariami neolito bendruomenių tyrimai.

MARIJA GIMBUTAS AND NEOLITHIC MACEDONIA

Assist. prof. Goce Naumov

University Goce Delčev, Center for Prehistoric Research

Marija Gimbutas has been established as one of the most highly esteemed archaeologists whose contributions in prehistoric research were broadly highlighted. But she is one of the rare archaeological icons whose work was so intensively praised and criticized among different groups of scholars and activists. She raised particular attention with her observations and interpretation on prehistoric human representations and the Neolithic society that simultaneously attracted many followers and censors thus making her one of the most specific figures in archaeology. As renowned scholar M. Gimbutas involved many of Southeast European artifacts in her research and also was engaged in number of fieldwork projects in this region under her direction. This largely contributed to wider affirmation and promotion of Neolithic artifacts from the Balkans and particularly from Macedonia. Large number of Neolithic figurines from Macedonia were included in her publications and interpretations that brought to front a cultural heritage not familiar outside the Balkans. This was considerably reflected in her work at Anza (i.e. Amzabegovo) a complex site that got world recognition due to her momentous publication ‘Neolithic Macedonia, as reflected by excavation at Anza’. Therefore, this paper will emphasize M. Gimbutas contribution to Macedonian archaeology and discuss her research on Neolithic human representations.

NAUJIENOS IŠ SENOSIOS EUROPOS RYTINIŲ PAKRAŠČIŲ

Dr. Mykhailo Videiko

Boriso Grinčenko Kijevo universitetas

Marija Gimbutienė sukūrė įspūdingą Senosios Europos paveikslą, šalia kitų naudo-dama ir Tripolės kultūros medžiagą. Nuo pat pradžių ji atkreipė dėmesį į XX a. 70-tųjų archeologinius atradimus, būtent į informaciją apie mega-gyvenvietes. Bet prieš 50 metų jų tyrimai tik buvo beprasidedą ir ši tema nebuvo ypatingai populiari tarp tyrė-jų už Ukrainos ribų. Šiandien naujienos apie gyvenimą Senosios Europos rytiniuose pakraščiuose, kur prieš 6000 metų buvo kuriamos milžiniškos gyvenvietės, pasirodo pirmaujančių archeologų publikacijų puslapiuose ir tapo diskusijų tarp įvairių šalių archeologų objektu.

Šiose naujienose yra ne tik informacija apie didesnį nei manyta anksčiau gyvena-mųjų buveinių skaičių, bet, atitinkamai, ir didesnį gyventojų skaičių. Dar reikėtų pami-nėti informaciją apie didelio masto įtvirtinimų aplink šias vietas, daugybės keramikos dirbtuvių su sudėtingomis krosnimis, įvairių visuomeninių pastatų statybą. Kai kurie iš jų yra itin įspūdingo dydžio ir siekia daugiau nei tūkstančio kvadratinų metrų plotą. Altorių buvimas tyrinėtuose pastatuose leidžia kalbėti apie šventyklų egzistavimą, o dydžių ir išdėstymo sistema gyvenvietėse – apie tam tikrą religinių pastatų hierarchi-jos buvimą. Tokios mega-gyvenvietės buvo ekonominiai, kariniai, dvasiniai ir politiniai centrai, apsupti mažesnių gyvenviečių. Iš esmės galime kalbėti apie naują reiškinį, pa-lyginus su ankstesniais įvairių socialinės organizacijos apraiškų etapais.

Tuo pat metu archeologiniai atradimai pietryčių ir centrinėje Senosios Europos da-lyse atskleidė, kad tokių centrų atsiradimo laikas turėtų būti datuojamas tūkstančiu metų anksčiau. Visgi, čia šie centrai po 4300–4200 m. pr. Kr. išgyveno nuosmukį, o ry-tuose po dviejų šimtmečių klestėjo. Šie atradimai sukėlė diskusiją apie senųjų Europos žemdirbių urbanizacijos proceso pradžią. Taigi, naujienos iš rytinių Senosios Europos pakraščių atskleidžia naujų svarbių detalių šalia jau ir taip dramatiškos jos istorijos.

NEWS FROM THE EASTERN BORDERS OF OLD EUROPE

Dr. Mykhailo Videiko

Reiv Borys Grinchenko University

Maria Gimbutas created an impressive picture of Old Europe, using, among oth-ers, materials from Trypillia Culture. From the very beginning, she took into account new archaeological discoveries from the 70s of the 20th century, namely information about the large settlements. But fifty years ago, their studies were just beginning and this topic was not particularly popular among researchers outside of Ukraine. Today, news about life on the eastern borders of Old Europe, where these mega-sites, ap-peared more than 6000 years ago, appeared on the pages of leading archaeological publications and became the subject of discussions between archaeologists from dif-ferent countries.

Among this news is not only the discovery of more than previously thought the number of dwellings and, accordingly, a larger number of inhabitants. To this should be added information about the large-scale fortifications around this sites, numerous pottery workshops with sophisticated kilns, various public buildings. Some of them have reached impressive size of more than a thousand square meters. The presence of altars in the studied buildings gives grounds to speak about the existence of tem-ples, and the difference in size and system of location in the settlements - about the presence of a certain hierarchy of religious buildings. Such mega-settlements were economic, military, spiritual and political centers, surrounded by smaller sites. In gen-eral, we can talk about a fundamentally new compared to previous stages of the type of social organization in its various manifestations.

At the same time, archaeological discoveries in the south-eastern and central parts of Old Europe have shown that the time of appearance of such centers should be dated to a thousand years earlier. However, there they experienced decline after 4300-4200 BC, while in the East they flourished two centuries later. These discoveries sparked a debate about the beginning of the process of urbanization among the an-cient farmers of Europe. Thus, news from the eastern borders of Old Europe add new important details to its dramatic history.

SPIEGEL IM SPIEGEL: PASIKEITIMŲ METAS – ARCHEOLOGINIAI MARIJOS GIMBUTIENĖS TYRIMŲ ATSPINDŽIAI

Dr. Regina A. Uhl

Vokietijos archeologijos institutas, Eurazijos tyrimų skyrius

Marija Gimbutienė keliuose savo darbuose migraciją ir *invaziją* pateikė kaip pagrindinį postūmį masiniam „Senosios Europos“ visuomenių pasikeitimui. Kartu su „kurganų teorija“, ji sukonstravo hipotezę, kad *gynocentrinę, taikią priešistorės kultūrą* pakeičia *patriarchalinė, indoeuropietiška kultūra*. Jos tyrimai darė didelę įtaką tyrimams ir mokslinėms diskusijoms, susijusioms su indoeuropiečių studijomis, archeologija, socialinės lyties tyrimais ir kt. disciplinomis.

Tam tikru aspektu jos interpretacijos gali būti pavadintos „Zeitgeist“ (laikmečio dvasia), tačiau ypač po radiokarboninio datavimo atsiradimo ir chronologijos atnaujinimo, galima pagrįsta teigti, kad „kurganų teorija“ šiais laikais yra apleista ir atrodo šiek tiek *nusidėvėjusi*. Tačiau Marija Gimbutienė pademonstravo gerą intuiciją, atrodama simbolių pasikeitimus ir pabrėždama pagrindinius elementus, kuriuos būtų galima traktuoti kaip technologines ir socialines inovacijas.

Pavyzdžiui, „aus Hartmetall gefertigte[n] Dolche[n]“ [durklai, pagaminti iš kietojo metalo] (Gimbutas 1994, 133) ji taip pavadino naują „*sibrovėlių*“ ginklą. Durklas atspindi didelę technologinę pažangą, kurią sąlygoja medžiaga: durklas yra pirmasis tokio tipo ginklas, pagamintas iš arseno vario. Tik šį lydinį naudojant, galima išlieti plonus metalinius daiktus. Be komunikacinės tinklaveikos, amatininkystė ir išsamus žaliavų išmanymas, susijęs su naujomis gamybos technologijomis, taip pat durklų naudojimas ir tam tikri kovos būdai nurodo komunikacinių ryšių formas, kurios taip pat daro įtaką socialinėms struktūroms.

Savo dpranešime norėčiau sutelkti dėmesį į abipusį technologinių ir socialinių pokyčių poveikį ir institucionalizacijos procesą, ypač susikoncentruojant į pagrindines inovacijas, kurios atsirado V-IV tūkst. pr. Kr.

SPIEGEL IM SPIEGEL: TIMES OF CHANGE – ARCHAEOLOGICAL REFLECTIONS ON MARIJA GIMBUTAS' RESEARCH

Dr. Regina A. Uhl

German Archaeological Institute, Eurasia-Department

In several of her works, Marija Gimbutas presented migration and *invasion* as a major stimulus for a massive transformation of the societies of »Old Europe«. With the so called »kurgan hypothesis« she constructed the replacement of a *gynocentric, peaceful prehistory* by a *patriarchal, indo-european culture*, her research had a strong influence on research and scientific debates in Indo-European Studies, archaeology, gender studies and further disciplines.

In a certain way, her interpretations may reflect a »Zeitgeist«, but especially after the radiocarbon revolution and a chronological reorientation, it is reasonable that the »*kurgan theory*« is nowadays neglected and seems a bit *worn-out*. But Marija Gimbutas showed a good intuition by naming a shift of symbols and underlining key elements of what could be approached as technological and social innovations.

She named, for instance »aus Hartmetall gefertigte[n] Dolche[n]« (Gimbutas 1994, 133) as new weapon of the »*invaders*«. The dagger resembles a major technological advance, that is preconditioned by the material: the dagger is the first weapon of its kind, that was produced from arsenic copper. Only with this alloy, it is possible to cast thin metal objects. Apart from communication networks, craftsmanship and profound knowledge of raw materials, the technologies around the novel production techniques but also the use of a dagger and certain fighting techniques indicate forms of cooperative action which also has a knock-on effect on social structures.

In my paper, I would like to focus on the mutual effects of technological and social change and the process of institutionalization by focusing on key innovations that were established in the end of the 5th and 4th mil BC.

M. GIMBUTIENĖS INDOEUROPIEČIŲ KILMĖS TEORIJA IR GENETINIAI TYRIMAI: NAUJI SENOS DISKUSIJOS ATGARSIAI. BIBLIOGRAFINĖ APŽVALGA

Olegas Usačiovas

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

2015 m. žurnale "Nature" pasirodę dveji paleopopuliacinės genetikos tyrimų straipsniai (Allentoft, M. E. et al. 2015; Haak, W. et al. 2015) vėl pavertė aktualia M. Gimbutienės teoriją apie indoeuropiečių kilmę iš Juodosios - Kaspijos šiaurinio tarpjūrio stepių zonos (Gimbutas, M. 1956. The Prehistory of Eastern Europe.) ir sukėlė diskusijų bangą archeologų ir populiacinės genetikos tyrėjų bendruomenėse. Lietuvos archeologai straipsnių išvadas priėmė nekritiškai, kaip paskutinės instancijos argumentą (Piličiauskas, G. 2018. Virvelinės keramikos kultūra Lietuvoje 2800 - 2400 BC). Tuo tarpu Rusijos ir Ukrainos archeologai bei populiacinės genetikos tyrėjai prieštarauja tokiai indoeuropiečių kilmės versijai, kaltindami minėtų straipsnių autorius pernelyg tiesmukomis genetinių duomenų interpretacijomis ir menku archeologinių realiųjų pažinimu (Klejn, L. et al. 2017. Are the Origins of Indo - European Languages explained by the Migration of the Yamnaya Culture to the West? In: European Journal of Archaeology; Балановский, О. П. 2015. Генофонд Европы.; Nikitin, A. G. et al. 2017). Indoeuropiečių stepių protėvynės versijai prieštarauja ir kalbotyros glotochronologiniai duomenys (Dini, P. U. 2019. Baltų kalbų lyginamoji istorija).

Pranešimo autoriaus nuomone, minėtoji diskusija demonstruoja siauraspecializaciją nepakankamumą platesnės istorinės - kultūrinės sintezės atvejais ir daro aktualiu tarpdisciplininių tyrimų metodologijos klausimą.

M. GIMBUTIENĖ'S THEORY OF INDO-EUROPEAN ORIGIN AND GENETIC RESEARCH: NEW ECHOES OF AN OLD DISCUSSION. BIBLIOGRAPHIC REVIEW

Olegas Usačiovas

Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

Two articles on paleo-population genetics research published in the journal "Nature" in 2015 (Allentoft, M. E. et al. 2015; Haak, W. et al. 2015) re-introduced M. Gimbutienė's theory of Indo-European origins from the northern steppe zone of the Black-Caspian seas (Gimbutas, M. 1956. The Prehistory of Eastern Europe), and sparked a wave of debate in the communities of archaeologists and researchers of population genetics. Lithuanian archaeologists accepted the conclusions of the articles uncritically as an argument of the last instance (Piličiauskas, G. 2018. Virvelinės keramikos kultūra Lietuvoje 2800 - 2400 BC). Meanwhile, Russian and Ukrainian archaeologists and researchers of population genetics oppose such a version of Indo-European origin, accusing the authors of the above-mentioned articles of overly straightforward interpretations of genetic data and poor knowledge of archaeological realities (Klejn, L. et al. 2017. Are the Origins of Indo - European Languages explained by the Migration of the Yamnaya Culture to the West? In: European Journal of Archaeology; Балановский, О. П. 2015. Генофонд Европы.; Nikitin, A. G. et al. 2017). Glottochronological data of linguistics also contradicts the version of Indo-European steppe origins (Dini, P. U. 2019. Baltų kalbų lyginamoji istorija).

In the opinion of the author of this report, the above-mentioned discussion demonstrates a failure in narrow specialization in the cases of a broader historical-cultural synthesis and makes the issue of interdisciplinary research methodology relevant.

M. GIMBUTIENĖS INDOEUROPIEČIŲ KILMĖS HIPOTEZĖ IR NAUJAUSI BALTIJOS REGIONO PALEOGENETINIAI DUOMENYS

Prof. Rimantas Jankauskas

Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas

M. Gimbutienės suformuota indoeuropiečių protėvynės šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje hipotezė tapo plačiai žinoma ir populiari, tačiau ilgainiui ja imta abejoti kaip supaprastinta, ir ji buvo keičiama žemdirbių kultūros perėmimo koncepcija (kultūrinė difuzija). Platų atgarsį įgavo M. Gimbutienės ir C. Renfrew diskusija. Kadangi lingvistų suformuluotai problemai spręsti archeologijos neužteko, buvo atsigręžta į žmogaus biologiją ir genetiką.

Jau praeito šimtmečio pabaigoje pasirodė darbai, bandantys susieti dabartinių Europos gyventojų genetinę struktūrą su praeities procesais ir įvykiais. Kiek vėliau pradėtos tirti paprasto paveldėjimo mechanizmo sistemos – mitochondrinė DNR, paveldima motinos linija, bei Y chromosomos haplogrupės, perduodamos tik iš tėvo sūnui. Paskutiniaisiais metais tiriami ir nelytinių chromosomų (autosomų) genetiniai variantai.

Sparčiai tobulėjant genetinių tyrimų sekoskaitos metodams, atsirado galimybės išskirti genetinius žymenis tiesiogiai iš praeityje gyvenusių žmonių palaikų ir tokiu būdu patikrinti kas visgi plito: idėjos ar žmonės.

Nustatyti tokie demografiniai ir su jais susiję populiaciniai-genetiniai procesai, vykę Europoje iki akmens amžiaus pabaigos:

Pirminis Europos apgyvendinimas – šiuolaikiniai žmonės Europą pasiekė palyginus vėlai, prieš 35-40 tūkst. m., kontaktavo su čia jau gyvenusiais neandertaliečiais.

Žmonių populiacijų susitraukimas ir pasitraukimas į slėptuves Iberijos pusiasalyje, Balkanuose ir šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje ledynmečiu (prieš 18-20 tūkst. m.). Ledynams traukiantis, iš šių slėptuvių buvo rekolonizuojama Vidurio ir Šiaurės Europa.

Žemdirbystės atsiradimas ir žemdirbių skverbimasis į Europą iš Artimųjų Rytų per Mažąją Aziją šiaurės vakarų kryptimi, vykęs iki 4000 m.pr.Kr. Vidurio Europos lygumoje ši plėtra buvo sparti, bet stabtelėjo ties pietine Baltijos jūros pakrante, ir šiuose kraštuose nevyko esminių genų dažnio pokyčių iki pat Neolito pabaigos. Tačiau Pietų ir Vakarų Europoje dėl gausesnių žemdirbių migracijos susiformavo nauja genetiškai populiacija – Ankstyvieji Europos žemdirbiai. Tuo pat metu iš Pietų Kaukazo vykusios migracijos iki 40-50 proc. „praskiedžia“ tarp Juodosios ir Kaspijos jūrų gyvenusių Rytų medžiotojų-rankiotojų genus. Taip susidarė vadinamoji „Jamnaja“ kultūra ir ją kūrusi „hibridinė“ populiacija.

Apie 3000-2800 m. pr. Kr. prasidėjo ženkliai Jamnaja (Kurganų kultūros) žmonių migracija į vakarus, taip susidarant Virvelinės keramikos kultūros žmonėms. Ši banga pasiekia ir Lietuvą – Gyvakarų, Spigino vėlyvojo neolito vyrams būdinga būtent Y chromosomos R1a haplogrupė. Šios migracijos būta įvairaus masto: jei Vidurio Europą ji

pakeitė stipriau, tai kitur ji buvo ne tokia sparti ir selektyvaus pobūdžio – migravo pirmiausia pavieniai vyrai. Šie žmonės – aukšti stambūs šviesiaplaukiai rudaakiai – gerokai skyrėsi nuo autochtonų (smulkių tamsiaplaukių mėlynakių) tiek išvaizda, tiek ir gyvenimo būdu (autochtonai daugiausia maitinosi miško gėrybėmis ir gėlavandėnėmis žuvimis, o ateiviai virvelininkai buvo gyvulių augintojai). Tačiau išlieka senųjų medžiotojų-rankiotojų palikuonys, su jais palaipsniui maišomasi iki pat Vėlyvojo Bronzos amžiaus. Taip susiformavo Lietuvos gyventojų genotipas, iš esmės nesikeitęs per vėlesnius tris-keturis tūkstantmečius. Šie ateiviai atnešė ir indoeuropietiškos kilmės kalbą.

Paleogenetiniai tyrimai leidžia nustatyti ne tik žmonių, bet ir ligų sukėlėjų genetinius žymenis. Viena iš tokių ligų – maras. Pasirodo, kad maro sukėlėjai žmones lydėjo bent jau nuo vėlyvojo akmens amžiaus, taip pat ir migracijose iš stepių zonos į kitus regionus.

Taigi, paleogenetikos duomenys iš esmės patvirtino M. Gimbutienės Kurganų kultūros žmonių migracijos hipotezę. Tačiau teisingas ir C. Renfrew – kiek anksčiau vykusios žemdirbystės Europoje plėtra daugiau palietė vakarų Europą, o ant viršaus dar nugulė ir virvelininkų migracijos banga.

M. GIMBUTIENĖ'S HYPOTHESIS OF INDO-EUROPEAN ORIGIN AND THE NEWEST PALEOGENETIC DATA OF THE BALTIC REGION

Prof. Rimantas Jankauskas

Vilnius University, Faculty of Medicine

The hypothesis of the Indo-European ancestry on the northern Black Sea coast formed by M. Gimbutienė became widely known and popular, but in the long run it was questioned as simplified, and it was changed to the concept that the culture was taken over by agriculturists (cultural diffusion). The discussion between M. Gimbutienė and C. Renfrew received a wide response. As archeology was not enough to solve the problem formulated by linguists, the attention was drawn to human biology and genetics.

Already at the end of the last century, studies appeared trying to link the genetic structure of the current European population with past processes and events. Later on, the systems of a simple inheritance mechanism - mitochondrial DNA, inherited maternal line, and Y chromosome haplogroups, which are passed only from father to son - were studied. In recent years, genetic variants of asexual chromosomes (autosomes) have also been studied. With the rapid development of sequencing methods for genetic research, it has become possible to extract genetic markers directly from the remains of people who have lived in the past and thus verify what was spreading: ideas or people.

The following demographic and related population-genetic processes that took place in Europe before the end of the Stone Age have been identified:

Primary process of inhabiting the Europe - modern people arrived in Europe relatively late, 35-40 thousand years ago, interacted with the Neanderthals who already lived here.

Decline and retreat of human populations to hiding places in the Iberian Peninsula, the Balkans and the northern Black Sea coast during the Ice Age (18-20 thousand years ago). As glaciers retreated, Central and Northern Europe was recolonized from these hiding places.

The emergence of agriculture and the penetration of agriculturists into Europe from the Middle East through Asia Minor to the northwest by 4,000 BC. In the Central European plain, this development was rapid, but stopped on the southern shores of the Baltic Sea, and there were no significant changes in the frequency of genes in these lands until the end of the Neolithic. However, in southern and western Europe, the migration of more abundant agriculturalists has created a new genetic population - Early European agriculturalists. At the same time, migration from the South Caucasus "dilutes" the genes of Eastern hunter-gatherers living between the Black and

Caspian Seas by up to 40-50 percent. This is how the so-called "Yamnaya" culture and the "hybrid" population that created it emerged.

Around 3000 - 2800 BC, a significant migration of the people of Yamnaya (Kurgan culture) to the west began, thus forming the people of the Corded Ware Pottery culture. This wave also reaches Lithuania - the haplogroup R1a of the Y chromosome is characteristic to the late Neolithic men of Gyvakarai and Spiginas. This migration took varying degrees: if it changed Central Europe more vigorously, elsewhere it was less rapid and selective, with single men migrating first. These people, tall, large, light-haired, brown-eyed, differed greatly from the autochthons (small, dark-haired, blue-eyed) in both appearance and lifestyle (the autochthons fed mainly on forest products and freshwater fish, and the aliens of Corded Ware Pottery culture were stockbreeders). However, the descendants of the old hunters-gatherers still remain, and others are being gradually mixed with them until the Late Bronze Age. In this way, the genotype of the Lithuanian population was formed, which did not change substantially during the following three or four millennia. These aliens also brought a language of Indo-European origin.

Paleogenetic research allows the identification of genetic markers not only of humans but also of disease pathogens. One such disease is plague. It turns out that the causative agents of plague have accompanied people since at least the late Stone Age, as well as in migration processes from the steppe zone to other regions.

Thus, the paleogenetic data basically confirmed M. Gimbutienė's hypothesis of Kurgan culture people migration. However, C. Renfrew is also right: the previous expansion of agriculture in Europe has affected Western Europe more, and the wave of Corded Ware Pottery culture migration has also overlapped.

VĒLYVOSIOS PRIEŠISTORĒS POKYČIŲ BANGOS RYTŲ IR PIETRYČIŲ EUROPOJE V IR IV TŪKST. PR. KR.

Dr. Igor Manzura

Aukštosios antropologijos mokyklos universitetas, Kišiniovas, Moldova

Nepaisant pagrįstos kritikos Marijos Gimbutienės „bangos“ teorijai, kai kurie šios teorijos elementai išties gali būti pripažinti svarbiais ir vertingais. M. Gimbutienė, viena iš pirmųjų tyrinėtojų Europoje, atskleidė ganėtinai ilgo chronologinio laikotarpio tarpusavyje susijusių kultūrinių pokyčių charakteristikas nuo Uralo iki Balkanų-Karpatų regiono ir Vidurio Europos žemumos. Be to, Marija Gimbutienė atskleidė Europos priešistorę kaip išskirtinių aktyvių kultūrinių tarpusavio santykių etapų seką ir santykinai nepriklausomą vietinių kultūrų plėtrą plačiose teritorijose. Net ir sąvoka „bangos“, naudojama paaiškinti kultūrinius pokyčius, gali būti priimtina, nors tyrėja šių bangų pobūdį ir epicentrą ne visada tiksliai nustatydavo.

Visi šie bruožai, tarpusavio sąsajos, etapiškumas ir pokyčių bangos akivaizdžiai pastebimi Rytų ir Pietryčių Europos priešistorėje V–IV tūkst. pr. Kr. V tūkst. viduryje ir antroje pusėje teritorijos nuo Žemutinės Volgos baseino iki Balkanų-Karpatų regiono turi daug bendrų bruožų, pirmiausia išreikštų kai kuriais gamybos elementais, laidojimo apeigomis ir socialine simbolika. Tuo metu kultūrinės įtakos epicentras buvo lokalizuotas pažangių Balkanų-Karpatų žemdirbių bendruomenių teritorijoje. Kitam etapui V tūkst. pr. Kr. pabaigoje ir IV tūkst. pr. Kr. pradžioje yra būdingas kultūrinių ryšių nutrūkimas ir latentinė kultūrinio vystymosi fazė, kuri vakaruose vadinama „Balkanų tamsiaisiais amžiais“, o rytuose – „stepių pertrauka“. IV tūkst. pirmoje pusėje nuo Volgos regiono iki Balkanų atsiranda daugybė kultūrų, išsiskiriančių individualiais lokaliais materialios kultūros bruožais ir laidojimo apeigomis. Šį laikotarpį galima pavadinti kultūrinės įvairovės periodu. Tokia situacija išlieka IV tūkst. trečiajame ketvirtyje, bet tuo pačiu Rytų Europoje susiformuoja du kultūrinių inovacijų centrai: Maikopo-Novosvobodnajos kultūra šiaurės Kaukaze ir Usatovo kultūra šiaurės vakarų Ponto regione. Naujasis kultūrinės integracijos tipas, Životilovkos tipo vietovės, atsiranda paskutiniame IV tūkst. ketvirtyje, ir jis driekiasi nuo šiaurės Kaukazo iki žemutinio Dunojaus regiono ir atskleidžia akivaizdų materialinės kultūros, laidojimo apeigų ir socialinių simbolių vienodumą. Šiuo laikotarpiu kultūrinės inovacijos veši vėlyvojo Tripolio ir Maikopo-Novosvobodnajos kultūrų arealuose. Tokia ekstensyvi integracija su ryškių ribų neturinčių kultūrų regionais galėtų sudaryti palankias sąlygas greitam Duobinių kapų kultūros plitimui IV tūkst. pr. Kr. pab. Taigi, V ir IV tūkst. pr. Kr. galime pastebėti keletą išskirtinių kultūrinio vystymosi etapų, apimančių dideles Rytų ir Pietryčių Europos teritorijas, kurioms būdingi tiek integraciniai, tiek dezintegraciniai procesai ir skirtingi kultūrinių inovacijų centrai.

WAVES OF CHANGES IN LATER PREHISTORY OF EASTERN AND SOUTH-EASTERN EUROPE, THE 5TH AND 4TH MILLENNIA BC

Dr. Igor Manzura

High Anthropological School University, Chişinău, Moldova

Despite righteous criticisms of “wave” theory of Maria Gimbutas some elements of this theory can be indeed recognized as important and valuable. Gimbutas one of the first researchers in Europe could reveal interdependent character of cultural changes from the Ural to the Balkan-Carpathian region and Middle European Lowlands in a long chronological projection. Additionally, the European prehistory has been shown by Maria Gimbutas as a sequence of distinctive stages of active cultural interrelations and relatively independent local development over spacious territories. Even the notion of “waves” for explanation of cultural changes can be accepted although character and epicentres of these waves have been determined by the researcher not always precisely.

All these traits, interrelations, stageness and waves of changes, can be obviously discerned in prehistory of East and Southeast Europe in the 5th and 4th millennia BC. In the middle and the second half of the 5th millennium these territories from the Lower Volga basin to the Balkan-Carpathian region demonstrate many common characteristics expressed first of all in some elements of technologies, burial rite and social symbolism. The epicentre of cultural influence at that time was localised in the area of advanced Balkan-Carpathian farming communities. The next stage at the end of the 5th and beginning of the 4th millennia BC is characterized by severance of cultural ties and latent phase of cultural development which in the west is designated as “Balkan Dark Ages” and in the east as a “steppe hiatus”. In the first half of the 4th millennium a series of cultures appears from the Volga region to the Balkans which are distinguished by individual local features of material culture and burial rite. This time can be designated as period of cultural diversity. Such situation is maintained in the third quarter of the 4th millennium, but two centres of cultural innovations take shape in Eastern Europe: The Maykop-Novosvobodnaya culture in the Ciscaucasia and the Usatovo culture in the Northwest Pontic region. The new type of cultural integration, sites of the Zhivotilovka type, emerges in the last quarter of the 4th millennium which stretches from the Northern Caucasus to the Lower Danube region and reveals apparent uniformity in material culture, burial rite and social symbols. Sources of innovations at this period are rooted in the areas of the late Tripolye and Maykop-Novosvobodnaya cultures. Such extensive integration with amorphous regional borders could create favourable conditions for impetuous spread of the Pit-grave culture at the end of the 4th millennium BC. Thus, during the 5th and 4th millennia BC we can observe several distinctive stages of cultural development embracing vast territories of Eastern and South-Eastern Europe which are characterised by both integrative and disintegrative processes and different centres of cultural innovations.

KULTŪRINĖS SĄVEIKOS TARP ŽEMDIRBIŲ IR KLAJOKLIŲ VISUOMENIŲ PASKUTINIAJAME IV TŪKST. PR. KR. KETVIRTYJE: SEREZLIVKOS LOKALINĖS GRUPĖS ATVEJO ANALIZĖ

Mykyta Ivanov, Nacionalinis universitetas „Kijevo Mohylos akademija“

Dr. Mykola Tupciyenko, Centrinės Ukrainos Nacionalinio technikos universiteto Istorijos, archeologijos, informacijos ir archyvų katedra

XX a. 6-8 deš. Marija Gimbutienė išvystė indoeuropiečių kilmės *Kurganų teoriją*, kuri išsamiai buvo aprašyta 1977 m. darbe „Pirmoji Eurazijos stepių klajoklių banga į vario amžiaus Europą“ [*The first wave of Eurasian steppe pastoralists into the Copper Age Europe*]. Buvo rekonstruotos kelios migracijos bangos. Pati seniausia iš jų datuota 4400-4300 m. pr. Kr. (kalibruota data) ir sutapo su Kukutenio A – Tripolės B1 kultūrų fazėmis; antroji datuota 3500 m. pr. Kr. (kalibruota data) ir sutapo su Tripolės B2-C1 faze. Pati komplikuočiausia yra trečioji, datuota 3000 m. pr. Kr. (kalibruota data) ir sutampanti su Tripolės C2 faze. IV tūkst. pr. Kr. pabaiga pažymėta visišku Tripolės kultūros suirimu, pasireiškusiu daugybės ryškių vietinių grupių atsiradimu. Radiniai ir vietovės, susijusios su vėlyvąja Tripolės kultūra, aptinkami teritorijose, kuriose anksčiau negyveno šios kultūros nešėjai.

Nors po pusės amžiaus Gimbutienės idėjos vis dar aktualios, atidžiai pažvelgus į archeologinius šaltinius, galima įžvelgti sudėtingesnį kultūrinių sąveikų modelį nei paprasta migracija iš rytų į vakarus. Tapytos keramikos radiniai, taip pat atropomorfinės figūrėlės leidžia manyti, kad vėlyvosios Tripolės kultūros bendruomenės darė didžiulę įtaką archeologinėms stepių kultūroms. Ryškus kurganų kultūros, kuriai didelę įtaką padarė Tripolės kultūra, pavyzdys yra Serezlivkos lokalinė grupė, esanti tarp pietų Bugo ir Dniepro upių ir datuojama 3500/3200-2800 m. pr. Kr.

Šiuo pranešimu mes pristatome naujo Serezlivkos kultūros tipo palaidojimo medžiagą; kuris buvo kasinėtas 1989 m. netoli Pomičnos kaimo, Kirovohrado srityje. Nagrinėjama tiek Serezlivkos lokalinės grupės tyrimų, tiek šiuolaikinių idėjų apie Serezlivkos lokalinės grupės vietą vėlyvosios Tripolės kultūros kontekste istorija. Pristatomi stiprūs ryšiai su *Gordinešti* ir *Sofievka* lokalinėmis grupėmis. Pateikiama idėja, kad Tripolės žmonės migravo iš rytų Bugo regiono į stepes antroje IV tūkst. pr. Kr. pusėje. Manoma, kad tai paskatino atsargų trūkumas, kilęs dėl ekstensyvios lydiminės žemdirbystės, kuria užsiėmė Tripolės kultūros žmonės. Kita galima priežastis persikelti į žemutinį Dnieprą buvo metalų ieškojimas. Remiantis naujausiais tyrimais, šiame regione paskutiniajame IV tūkst. pr. Kr. ketvirtyje buvo didelis metalurgijos centras.

Kad vietoje buvo gaminami metaliniai įrankiai, įrodo metalurgų palaidojimai, kuriuose buvo rastos Samaros tipo kirvių liejimo formos.

CULTURAL INTERACTIONS BETWEEN AGRICULTURAL AND PASTORAL SOCIETIES DURING THE LAST QUARTER OF THE 4TH MILLENIA BC: CASE STUDY OF SEREZLEEVKA LOCAL GROUP

Mykyta Ivanov, National University of Kyiv-Mohyla Academy

Dr. Mykola Tupciyenko, Department of History, Archeology, Information and Archives affairs, Central Ukrainian National Technical University

During the 1950s/1970s, Maria Gimbutas developed the *Kurgan hypothesis* of the Indo-European origins which was described in the most complete form in the paper called *The first wave of Eurasian steppe pastoralists into the Copper Age Europe* published in 1977. Several migration waves were reconstructed. The oldest one was dated by 4400-4300 cal. BC and synchronized with Cucuteni A – Trypillia B1; the second by 3500 cal. BC and was synchronized with Trypillia B2-C1. The most peculiar is the third one which is dated by 3000 cal. BC and is contemporary with Trypillia C2. The end of the 4th Millenia BC is marked by the complete disintegration of the Trypillia culture manifested through the appearance of numerous bright local groups. The artifacts and sites associated with the Late Trypillia culture are found in the territories previously unoccupied by its bearers.

Although after half a century M. Gimbutas' ideas are still influential, a close look at the archaeological sources supposes a more complex pattern of cultural interactions than simple east-to-west migrations. Finds of painted pottery, as well as anthropomorphic figurines, allow suggesting a significant impact of Late Tripillia communities on the steppe archaeological cultures. A bright example of a kurgan culture heavily influenced by the Tripillia is the Serezleevka local group located between South Bug and Dnieper rivers and dated by 3500/3200-2800 BC.

In the current paper, we present material of a new Serezleevka type burial excavated at the vicinity of the Pomichna village, Kirovohrad region in 1989. Both history of Serezleevka group studies and the modern thoughts on the place of the Serezleevka group in the context of Late Trypolye culture are discussed. Strong connections with *Gordinešti* and *Sofievka* groups are established. A migration of Trypillia people from the Easter Bug region into the steppe during the second half of the 4th Millenia BC is suggested. It is supposed that the motivation for such resettlement was the lack of supplies caused by the crises of the extensive fire-cutting agriculture practiced by Tripillia people. The other possible reason for the relocation to the Lower Dnieper region was the search for metal. Recent studies suggest an existence of a strong metallurgical center in the mentioned region during the last quarter of the 4th Millenia BC. The evidence of local production of the metal tools is the finds of metallurgists' burials accompanied by the casting forms of Samara type axes.

MARIJA GIMBUTIENĖ IR EUROPOS TRANSFORMACIJA 3 TŪKST. PR. KR.

Prof. dr. Volker Heyd
Helsinki universitetas

Marija Gimbutienė puikiai žinojo, kad mobilumas ir migracija yra pagrindiniai veiksniai, padedantys suprasti kultūrinius pokyčius. Nuo izotopų ir ypač senovės DNR tyrimų atsiradimo, šis faktas jokiam kitam priešistoriniam laikotarpiui nėra taip aki-vaizdžiai pritaikomas kaip septintojo/šeštojo tūkstantmečio ankstyvajam neolitui ir pereinamam laikotarpiui (eneolitui) į ankstyvąjį bronzos amžių ketvirtame/trečiajame tūkstantmetyje p. m. e. Tačiau būtent dėl trečiojo tūkstantmečio p. m. e. nėra bendro sutarimo kokia apimtimi, dydžiu, paplitimu, kryptimi ir greičiu tuo metu klostėsi įvykiai. Taip pat mums trūksta tinkamų koncepcijų ir paaiškinimų, kaip ir kokiais mecha-nizmais žmonės judėjo. Šiame pranešime bandoma apibūdinti kai kuriuos esminius ir svarbiausius trečiojo tūkstantmečio pr. Kr. įvykius, kurie archeologijos ir genetikos mokslų tyrimų dėka atskleidžia žmonių judėjimą į vakarus. Galbūt tai nebus didelė staigmena, kad Marija Gimbutienė jau prieš gerus 50 metų tai buvo numačiusi, nepai-sant to, kad radiokarboninio datavimo ir dendrochronologijos metodų taikymas buvo dar tik pradiniam etape, o sukauptų izotopų ir genetinių duomenų dar nebuvo.

MARIJA GIMBUTAS AND THE TRANSFORMATION OF EUROPE IN THE 3RD MILLENNIUM BC

Prof. dr Volker Heyd
University of Helsinki

Marija Gimbutas knew very well that mobility and migrations are key factors for the understanding of cultural change. Since the advent of mobility isotopes and es-pecially ancient DNA studies, this fact is in no prehistoric periods so obvious as in the Early Neolithic of the seventh/sixth millennium and the Copper Age/Early Bronze Age transition of the fourth/third millennium BCE. However especially for the third mil-lennium BCE, there is no consensus on the scale, size, extent, directions, and speed of events. We likewise lack good conceptualisations and explanations for the mecha-nisms behind people moving. Here, an attempt is being made to describe essentials of some of key third millennium BC events in which prehistoric archaeology and genetic studies regard recognizable quantities of peoples moving westwards. It may not come as a big surprise that Marija Gimbutas already had them on her Radar some 50 years ago, despite radiocarbon dating being in its infancy then, with dendrochronology, and isotopic and genetic data not yet available.

KURGANŲ APEIGOS TIES VAKARINĖMIS DIDŽIOSIOS STEPĖS RIBOMIS: „KŪRĖJAI“ VS „VARTOTOJAI“

Dr. Denis Topal

Moldovos Nacionalinis istorijos muziejus (Kišiniovas)

Tarp Dniestro ir Pruto upių yra ištirta ir paskelbta medžiaga apie daugiau nei 700 pilkapių (> 5 000 palaidojimų). Pirmieji pilkapiai šiame regione buvo kasinėti XIX amžiaus pabaigoje, tačiau pilkapių tyrimų pikas vyko 1970 ir 1980-aisiais. Palydovinių vaizdų ir topografinių žemėlapių, sudarytų prieš kasinėjimų piką, analizė parodė pagrindines pilkapių koncentracijas (imta daugiau nei 10 700 arba 2,5 pilkapio/100 km²) ir linijinius jų pasiskirstymo modelius, padiktuotus natūralių reljefo savybių. Pilkapių linijos daugiausia išdėliotos išilgai kalvagūbrių ir orientuotos lygiagrečiai su upėmis. Preliminari ištirtų pilkapių analizė įrodo faktą, kad ankstyvosios kultūros planavo palaidojimų vietas ir vėliau jas naudojo ir plėtė linijiniu išdėstymo būdu, kuris tikriausiai siejosi su keliais, migracijos takais ir maršrutais. Labiausiai tikėtina, kad šiaurės vakarų Juodosios jūros regione pilkapiai atsiranda ne vėliau kaip eneolito pabaigoje, 3900–3800 m. pr. Kr., ir tęsiasi iki modernių laikų, iki XVIII-XIX a. sandūros. Analizuojant net nepabaigtus ištirti duomenis, pavyzdžiui, paskelbtą medžiagą iš Moldovos Respublikos teritorijos, nesunku pastebėti, kad pilkapių pylimas apima dvi pagrindines chronologines sekas. Dauguma jų buvo supilti vėlyvajame eneolito-anktyvajame bronzos amžiuje (Duobinių kapų kultūra ir kultūra, buvusi iki Duobinių kapų kultūros) ir ankstyvajame geležies amžiuje-Romos imperijos laikotarpiu (skitai ir sarmatai). Nuo ankstyvojo bronzos amžiaus pabaigos iki ankstyvojo geležies amžiaus pradžios laidojimo kultūrų nešėjai arba naudojo jau esančius pilkapius, arba pradėdavo laidoti plokštiniuose kapinyuose. Vėlyvuojau eneolito ir ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiais datuojami 134 pilkapiai (arba 10%) priklauso iki pasirodant Duobinių kapų kultūros gentims, o 460 (arba 35%) – Duobinių kapų kultūros gentims. Kurganų eros pradžia būdingas vienas svarbus bruožas, atskiriantis ją nuo Kurganų renesanso skitų ir sarmatų laikais ir apimantis atitinkamai 248 (19%) ir 176 (13%) pilkapius. Šalia to, kad jie pylė pilkapius, Duobinių kapų kultūros gentys ir gentys, gyvenusios iki šios kultūros, pertvarkė tiek „savo pačių“, tiek prieš tai buvusių kultūrų pilkapius (padidino pilkapio skersmenį ir aukštį). Pavyzdžiui, eneolito ir ankstyvojo bronzos amžiaus kultūroms, egzistavusioms iki Duobinių kapų kultūros, šalia 134 palaidojimų yra žinomas 31 pilkapio pertvarkymo atvejis. Jau Duobinių kapų kultūros laikais šalia 460 pilkapių, supiltų šios kultūros genčių, buvo užfiksuotas 321 pilkapio pertvarkymo atvejis. Skitų ir sarmatų vyravimo laikotarpiu pilkapiai beveik nebūdavo pertvarkomi, todėl pilkapių dydis gerokai sumažėjo: laikotarpiu iki Duobinių kapų kultūros atsiradimo pilkapių skersmuo svyravo tarp 20-35 m, Duobinių kapų kultūros laikotarpiu – 25-40 m, o štai skitų vyravimo laikotarpiu – 10-20 m, sarmatų – 15-30 m.

KURGAN RITE ON THE WESTERN LIMITS OF THE GREAT STEPPE: “CONSTRUCTORS” VS. “USERS”

Dr. Denis Topal

National Museum of History of Moldova (Chişinău)

There are excavated and published more than 700 barrows (>5.000 burials) between Dniester and Prut rivers. The first barrows in the region of interest were excavated in the late 19th century, but the peak of barrow research is documented for 1970-1980s. Analysis of satellite images and topographical maps composed before the wide-spread excavations showed the main concentrations of barrows (sampling is over 10.700 or 2.5 mounds per 100 km²) and the linear patterns of their distribution connected to the natural features of relief. Barrow lines are predominantly placed on the ridges and oriented parallel to the rivers. The preliminary analysis of excavated barrow lines demonstrates the fact of the initial planning of the burial grounds by the early cultures and subsequent use due to the linear pattern, probably connected to the roads, trackways or migration routes. Most likely, the erecting of the barrows appears in the North-Western Black Sea region no later than late Eneolithic, 3900—3800 BC and continues until Modern periods, till the turn of 18-19th centuries. Analyzing even incomplete data, for example, published materials from the territory of the Republic of Moldova, it is easy to see that the barrow erecting covers two main chronological sequences. Most of the mounds were erected in the late Eneolithic – early Bronze Age (Yamnaya and Pre-Yamnaya cultures) and early Iron Age – Roman period (Scythians and Sarmatians). Between the end of the Early Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age, the bearers of the burial cultures either used the already existing barrows or formed flat cemeteries. 134 burial mounds (or 10%) belong to the late Eneolithic and the Early Bronze Age before the penetration of Yamnaya tribes and 460 (or 35%) to the Yamnaya culture. The beginning of the Kurgan Era is characterized by one important feature that distinguishes it from the Kurgan Renaissance in the Scythian and Sarmatian times, which include 248 (19%) and 176 (13%) mounds, respectively. In addition to the erection of burial mounds, the Yamnaya and Pre-Yamnaya population rearranged both “their own” and previous mounds (that increase the diameter and height of the barrow). E. g. for the Eneolithic and Early Bronze Age cultures, preceding the Yamnaya one, in addition to 134 burials, 31 cases of barrow rearrangement are known. Already in the Yamnaya time, in addition to 460 burial mounds erected by the Yamnaya tribes, 321 cases of rearrangement were recorded. During the Scythian and Sarmatian periods, the barrows were almost not rearranged, and the size of the erected mounds was significantly reduced: for the Pre-Yamnaya period the diameter of the barrow varied within 20-35 m, in the Yamnaya time it was up to 25-40 m, then in the Scythian period, the diameter of most of the mounds was 10-20 m, in the Sarmatian one – 15-30 m.

DONKALNIO IR SPIGINO KAPINYNŲ AKMENS AMŽIAUS ŽMONIŲ KILMĖ IR MOBILUMAS STRONCIO IZOTOPŲ ANALIZĖS DUOMENIMIS

Dr. Gytis Piličiauskas, Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Edvardas Simčėna, Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Dr. Justina Kozakaitė, Vilniaus universitetas, Medicinos fakultetas
Dr. Žydrūnė Miliauskienė, Vilniaus universitetas, Medicinos fakultetas
Dr. Giedrė Piličiauskienė, Vilniaus universitetas, Archeologijos katedra
Dr. Harry Kenneth Robson, Jorko Universitetas, Archeologijos katedra, BioArCh

Priešistorinių žmonių liekanų stroncio izotopų santykio analizė ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) leidžia įvertinti jų mobilumą ir identifikuoti pirmos kartos imigrantus, tačiau jos potencialas stipriai priklauso nuo tiriamo regiono geologijos heterogeniškumo ir biologiškai prieinamo stroncio $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ santykio variacijos pažinimo. Lietuvos archeologijoje stroncio izotopų analizė pirmą kartą panaudota tik 2019-2020 m. Šiame pranešime aptarsime šio metodo taikymo galimybes pietryčių Baltijos regione, kurias iliustruosime Donkalnio ir Spigino akmens amžiaus kapinynų buvusiose Biržulio ežero salose tyrimu.

THE ORIGINS AND MOBILITY PATTERNS OF STONE AGE HUMANS FROM THE DONKALNIS AND SPIGINAS BURIAL GROUNDS ACCORDING TO STRONTIUM ISOTOPE ANALYSIS

Dr. Gytis Piličiauskas, Lithuanian Institute of History, Department of Archaeology
Edvardas Simčėna, Lithuanian Institute of History, Department of Archaeology
Dr. Justina Kozakaitė, Vilnius University, Faculty of Medicine
Dr. Žydrūnė Miliauskienė, Vilnius University, Faculty of Medicine
Dr. Giedrė Piličiauskienė, Vilnius University, Department of Archaeology
Dr. Harry Kenneth Robson, University of York, Department of Archaeology, BioArCh

Whilst the analysis of strontium isotope ratios ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) of human remains enables mobility patterns and migration events to be identified archaeologically, its potential is dependent on the heterogeneity of the underlying geology in the research area, and the knowledge of $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio variation in the biologically available strontium. In Lithuanian archaeology, the strontium isotope analysis has only been relatively recently undertaken (2019-2020). In this paper we discuss the potential of the method, and its application to materials from the Stone Age burial grounds of Donkalnis and Spiginas located on former islands in Lake Biržulis in western Lithuania.

ČERNIACHOVO KULTŪROS KAPINYNAS BOROMLYJE (PAGAL ETNINIUS KRANIOSKOPINIUS DUOMENIS)

Yuriy Dolzhenko

Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas

V. Baranas ir B. Magomedovas pastebėjo, kad Černiachovo kultūra yra vienas ryškiausių reiškinų rytų Europos I-ojo tūkst. istorijoje iki pat Senosios Rusijos įkūrimo. Ukrainos, Moldovos, Rumunijos ir Rusijos Federacijos valstybių teritorijoje rasta daugiau nei 3500 Černiachovo kultūros objektų (įskaitant 120 kapinynų). Černiachovo kultūros palaidojimai daugiausia buvo tirti naudojant kraniometrijos, osteometrijos ir odontologijos mokslų metodus. Daugiausiai diskusijų keliantis klausimas yra susijęs su tauta ar tautomis, kuri (-ios) sukūrė Černiachovo kultūrą ir tapo jos branduoliu. Todėl šios problemos sprendimas gali sustiprinti istorijas apie Černiachovo žmonių iš įvairių etninių Ukrainos regionų ir kaimyninių šalių antropologinį mišinį. Šio darbo tikslas yra išsiaiškinti pagrindines nemetrines kaukolių savybes, remiantis etnine kranioskopija, iš Boromlio kaimo kapinyno (Sumų apskritis ir regionas), kurį 1986 m. atrado V. Primakas ir 1987-1991 m. kasinėjo G. Nekrasova ir R. Terpylovskis. Autorius ištyrė 23 kaukoles ir jų fragmentus, naudodamas kranioskopinę programą. Galima daryti išvadą, kad kaukolių serija iš Boromlio kapinyno turi vidutinio dažnumo viršutinės akies skliauto dalies (supraorbitalinės srities) kaukolės siūles ir yra panašios į Vakarų Ukrainos Černiachovo kultūros Černeliv-Ruskij grupės kaukoles. Iširtos atrinktos kaukolės priklauso pietų europidams, taip pat pagal kaukolės paakinės (infraorbitalinės) srities struktūros antrojo tipo dažnumą šiai grupei priklauso ir atrinktų kaukolių serija iš Černeliv-Ruskij. Pagrindinis rodiklis, dėl kurio abi grupės skiriasi, yra pakaušio sritis, kadangi vakarinė kaukolių serijos grupė pagal savo apimtį yra labiau europidų. Todėl autorius mano, kad visų Ukrainos teritorijoje esančių Černiachovo kultūros kaukolių serijų kranioskopinis tyrimas remiantis etniniais kranioskopiniais duomenimis ir kuriant minėtas tris kompleksines kaukolių serijas yra perspektyvus ir tokiu būdu galima geriau suprasti pokyčius Černiachovo kultūros teritorijoje.

BURIAL GROUND OF CHERNIAKHIV CULTURE BOROMLIA (ACCORDING TO ETHNIC CRANIOSCOPICAL DATA)

Yuriy Dolzhenko

Institute of Archaeology, National Academy of Science of Ukraine

V. Baran and B. Magomedov noticed that Cherniakhiv Culture is one of the most vivid phenomena in the Eastern European history of the 1st mill. AD right up to Ancient Rus establishment. There are more than 3500 Cherniakhiv sites (including 120 burial grounds) discovered on the territory of Ukraine, Moldova, Romania and Russian Federation. Cherniakhiv entombments were examined mainly using craniometry, osteometry and odontology. The most controversial question is related to the Nationality or Nationalities that has(ve) created Cherniakhiv Culture and become its core. Therefore, the solving of this problem can amplify the lore about the anthropological compound of Cherniakhiv people from different ethnic regions of Ukraine and its neighbouring countries. The purpose of this work is to find out key non-metric features of the skulls from the burial ground near Boromlia village (Sumy district and region), discovered in 1986 by V. Pryimak and excavated by G. Nekrasova and R. Terpylovskiy in 1987-1991, according to ethnic craniology. The author investigated 23 skulls and their fragments using craniological program. It is possible to make the conclusions that the skulls from ground entombments from Boromlia have moderate frequency of supraorbital foramina and are similar to the skulls from the Western Ukrainian Cherniakhiv group Cherneliv Rusky. The probed selection belongs to Southern Caucasoids as well as the selection from Cherneliv Rusky according to the frequency of infraorbital pattern of the second type. Both groups differ mainly in the occipital index because the Western series is more Caucasoid according to its range. Therefore, the author sees a prospect in craniological study of all Cherniakhiv series from the territory of Ukraine according to ethnic craniological data and in creation of mentioned three complex series for a better understanding of the Cherniakhiv regional variability.

USATOVAS ANKSTYVŲJŲ METALŲ LAIKOTARPIO „KURGANŲ KULTŪROS” KONTEKSTE

Dr. Svetlana Ivanova,

Ukrainos Nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas

Prof. Alexey G. Nikitin,

Valstybinis Didžiojo slėnio universitetas, Alendeilas, JAV

Marija Gimbutienė, garsiosios „Kurganų hipotezės“ autorė, skyrė ypatingą dėmesį Usatovo kultūrai, pirmajai anktyvojo metalų laikotarpio „Kurganų kultūrai“ šiaurės vakarų Juodosios jūros (Ponto) stepių teritorijoje. M. Gimbutienė Usatovo kultūra domėjosi dviem aspektais – chronologiniu ir Usatovo visuomenės socialinės struktūros. Mūsų nuomone, prekybiniai mainai ir verslai suvaidino pagrindinį Usatovo, kaip pagrindinio priešistorinės pietryčių Europos kultūrinio komplekso, atsiradimo vaidmenį.

Vėlyvojo eneolito-ankstyvojo bronzos amžiaus pietryčių Europai būdingos aktyvios kultūrinės ir technologinės transformacijos. Usatovo kultūros metaliniai dirbiniai paplitę plačiai regione, pasiekia šiaurės ir vakarų Ponto regioną ir, tikėtina, Anatoliją. Tuo tarpu, pati Usatovo kultūra išvysto išskirtines lokalias metalurgijos tradicijas. Tuo pačiu metu, Usatovo tarpkultūriniai ryšiai pirmiausia buvo paremti prekyba druska. Druska būdavo išgaunama Juodosios jūros šiaurės vakarų pakrantės upių žiotyse – Budžako stepių zonoje. Prekyba druska šiame regione vėlyvojo eneolito-ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiu galėjo būti susijusi su Usatovo ir Majakų vietovėmis kaip ritualiniais centrais. Pagrindiniai Usatovo prekybos keliai driekėsi pagrindiniais vandens keliais, tokiais kaip Dunojus ir Dniestras, jungę Usatovą su kitomis šiaurės vakarų ir vakarų Ponto regiono pakrančių, stepių ir miško stepių eneolitinėmis kultūromis. Usatovo gentys gali būti laikomos pirmaisiais pramoninio masto druskos gamintojais šiaurės vakarų Juodosios jūros regione. Sūrus Budžako stepių upių žiočių tinklas yra unikali vieta, kurioje druska nusėda natūraliai, kas leidžia ją tyrinėti be jokių žmogaus pagalba vykdomų garinimo būdų. Druskos gavybos plėtra Budžako stepėse prisidėjo prie kultūrinių procesų skirtingomis istorinėmis epochomis. Vykdoma archeogenetinė ir stabili izotopų analizė padės patikslinti Usatovo kultūros vietą platesniame Senosios Europos populiacijos ir kultūrinės dinamikos kontekste, iššaukusiam Senosios Europos pabaigą.

USATOVO IN THE CONTEXT OF “KURGAN CULTURES” OF THE EARLY METAL AGES

Dr. Svetlana Ivanova,

National Academy of Science of Ukraine, Institute of Archaeology

Prof. Alexey G. Nikitin,

Grand Valley State University, Allendale, USA

Maria Gimbutas, the author of the famous “Kurgan hypothesis”, paid special attention to the Usatovo culture, the first “Kurgan culture” of the Early Metal Ages in the northwestern Black Sea (Pontic) steppe. Gimbutas’ interest in Usatovo was in the chronological aspect and social structure of the Usatovo society. In our opinion, goods exchange and trade served a key role in the establishment of Usatovo as a major cultural complex of prehistoric southeast Europe.

The late Eneolithic-Early Bronze Age (E-EBA) in southeast Europe is characterized by active cultural and technological transformations. Metallurgic technologies of the Usatovo culture have wide regional connections, extending throughout the north and west Pontic and, possibly, to Anatolia. Meanwhile, Usatovo developed distinct metallurgic traditions of its own. At the same time, Usatovo’s intercultural partnerships were primarily based on salt trade. Salt was produced in the estuaries of the northwestern Black Sea coast – the Bugeac steppe area. Salt production in this area might have been connected with the ritual centers of Usatovo and Mayaki during the E-EBA. The Usatovo’s primary trade routes stretched along the major waterways such as the Danube and the Dniester, which connected Usatovo with other coastal, steppe and forest-steppe Eneolithic cultures of the northwestern and western Pontic region. Usatovo tribes can be seen as the first industrial-scale salt producers in the northwestern Black Sea region. The network of brackish estuaries of the Bugeac steppe is a unique area where salt naturally settles, allowing for its industrial exploration without the need for anthropogenic means of evaporation. The development of salt production in the Bugeac steppe has contributed to cultural processes during different historical epochs. Ongoing archaeogenetic and stable isotope analyses will help refining the placement of Usatovo in the broader context of population and cultural dynamics that ushered in the end of Old Europe.

APIE GINTARUS IR SATELITUS. VISKIAUTŲ/MOCHOVOJOS (RUSIJA) GYVENVIEČIŲ KASINĖJIMŲ IŠVADOS (2005–2011)

Annika Sirkin

Baltijos ir Skandinavijos archeologijos mokslo centras, Šlezvigas (Vokietija)

Viskiaučių/Mochovojos piliakalnis ir plokštinis kapinynas, esantis šiaurinėje Sambijos pusiasalio, turtingo gintaro, dalyje (buvusioje Rytų Prūsijoje, šiandien Rusijos Kaliningrado srityje), buvo tiriama daugiau nei 150 metų, tuo tarpu netoliese esančios gyvenviečių struktūros rimtai pradėtos tirti tik moderniais laikais. Šis kapinynas, esantis „Kaupo“ giraitėje, buvo trumpai naudojamas vėlyvajame neolite ir ankstyvajame bronzos amžiuje, o labiausiai – ankstyvaisiais viduramžiais (9–11 a.). Kapinynui būdingi turtingi, greičiausiai Gotlando ar vidurio Švedijos radiniai ir ne vietinės kapų formos. Dėl šios priežasties, iš karto po kapinyno suradimo, aplinkinės prūsų teritorijos buvo laikomos „vikingų kolonija“, nors tai niekada ir nebuvo įrodyta. Dabartiniais laikais, tokie indikatoriai kaip ekonomiškai svarių objektų padidėjimas yra priskiriami greta esančiam baltų prekybos uostui (*emporium*).

Neseniai baigtoje savo disertacijoje analizavau gyvenvietės kasinėjimus, kurie buvo vykdomi vadovaujant dr. Timui Ibseniui 1 km. atstumu nuo kapinyno 2005–2011 metais. Vykdydama šį intensyvų tarpdisciplininį kraštovaizdžio tyrimą, sujungiau jo paties pastebėjimų išvadas, daugiausia išdėstytas jo disertacijoje (2009), taip pat dar nepilnai įvertintą paskutinių darytų šurfų dokumentaciją (2008–2011) ir ¹⁴C mėginius, toponomastinių, geomagnetinių, geologinių, archeo-zoologinių, archeo-botaninių ir kt. tyrimų rezultatus. Viso tyrimo rezultatas yra neįtikėtina įvairialypis satelitinės struktūros gyvenvietės vaizdas su prekybos objektais ir, paskutinis, bet nemažiau svarbus dalykas, – tikėtina prekybos uoste. Tai leidžia daryti pagrįstas prielaidas, kur tokius objektus būtų galima rasti ateityje. Šis tyrimas atskleidžia naują vakarų baltų prūsų genties vaidmenį ankstyvųjų viduramžių šiaurės ir rytų Europos prekybiuose ryšiuose.

OF AMBER AND SATELLITES. CONCLUSIONS ON THE SETTLEMENT EXCAVATIONS IN WISKIAUTEN/MOKHOVOYE, RUSSIA (2005–2011)

Annika Sirkin M.A.

Centre for Baltic and Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany

The mound and flat grave cemetery of Wiskiauten/Mokhovoye in the north of amber-rich Sambia peninsula (in former East Prussia, today Russian district Kaliningrad) was examined for over 150 years, whereas the nearby settlement structures were only seriously analysed in modern times. This burial ground in the “Kaup” grove indicates a short use in Late Neolithic and Early Bronze Age, but mostly during Early Medieval Time (9th–11th cent. AD). It is characterised by rich, most likely Gotlandic or Central Swedish objects and non-local grave forms. For this reason, shortly after its discovery, a “Viking colony” in the surrounding Prussian area was considered, but never proven. In modern times, indications such as an increase in objects of the weight economy pointed to a nearby Baltic trading port (*emporium*).

In my recently completed dissertation, I analysed the settlement excavations that were carried out under the direction of dr. Timo Ibsen between 2005 and 2011 within 1 km around the burial ground. I combined the results of his own observations, mostly stated in his dissertation (2009), with not yet fully evaluated documentation of the last test pits (2008–2011) and ¹⁴C-samples as well as with toponomastic, geomagnetic, geologic, archaeo-zoologic, archaeo-botanic, and some other studies of this intensive, interdisciplinary landscape investigation. The result is an unexpectedly diverse picture of satellite-like settlement structures, trade goods, and, last but not least, on the expected trading port. It leads to reasonable assumptions as to where it could be found in the future. This study sheds new light on the role of the West Baltic tribe of Prussians in the northern and eastern trade relations of early medieval Europe.

MATRIFOKALUMAS – MITAS AR TIKIMYBĖ?

Dr. Inga Merkytė

Kopenhagos universitetas

Marijos Gimbutienės mokslinis paveldas vis dar prieštaringai vertinamas. Jos dvi didžiosios hipotezės – Senosios Europos civilizacijos ir Kurganų hipotezė – buvo reikšmingos ir tuo, kad sukeldamos diskusijas nukreipė akademinį susidomėjimą tomis Europos dalimis, kurios geopolitiškai buvo pasmerktos likti užmarštyje. Mažiau nei prieš dešimtmetį jos Kurganų hipotezė pradėjo susilaukti pritarimo per senovės DNR tyrimus, kurie įtikinamai parodė genetines permainas sukeltas plataus masto migracinio antplūdžio iš šiaurinių Juodosios jūros stepių regiono ir šios invazijos brutalumą.

Taip pat plačiai pripažįstama yra ir Senosios Europos sąvoka, įgijusi geografinę, kultūrinę ir chronologinę reikšmę. Bet M. Gimbutienei ji yra turėjusi ir socialinę reikšmę, mat Senosios Europos bendruomenėse ji išskyrė vyro ir moters vaidmenis, tikėdama, kad šeimos kūrimas rėmėsi matrifokalumu ir matriliniškumu, tai yra giminės tęstinumas ėjo per moteriškąją liniją. Tad būtų įdomu pažvelgti, kur glūdi tokių M. Gimbutienės įžvalgų šaknys ir kaip šias matristines įžvalgas būtų galima paremti ar atmesti pasinaudojant šiuolaikiniais teoretiniais metodais ir archeologiniais duomenimis, įskaitant izotopų ir DNR tyrimus. Ar yra būdas, leidžiantis pagrįsti šių kertinių M. Gimbutienės įžvalgų tikėtumą?

MATRIFOCALEITY – MYTH OR MAYBE?

Dr. Inga Merkytė

University of Copenhagen

Marija Gimbutas scientific heritage is still considered controversial. Her two grand hypotheses, the Civilization of Old Europe and the Kurgan Hypothesis, have been significant in producing debates and channelling academic interest towards those parts of Europe that geopolitically were destined to stay in oblivion. Less than a decade ago, her Kurgan Hypothesis started to gain support from aDNA studies, convincingly advocating for genetic turnover caused by massive genetic influx from the steppe regions north of the Black Sea as well as the brutal nature of the way the population intermixture had taken place.

The concept of Old Europe encompassing geographical, cultural and chronological connotations is also now widely accepted. However, for M. Gimbutas, it also had a social meaning in her viewing of the ancient societies as engendered (!), based on matrifocal and matrilineal family structure. Thus, it is relevant to (re)consider the data that led M. Gimbutas towards these insights and how these matristic notions can be supported or discarded in the light of current theoretical approaches and archaeological data, including isotope and DNA analysis. Is there a way to resolve the controversy of this notion at the core of M. Gimbutas' vision of Old Europe?

DIDŽIOJI DEIVĖ IR MĒNULIS: KUKUTENIO-TRIPOLĒS KULTŪROS VAIZDINIAI IR SIMBOLIAI

Dr. Nataliia Burdo

Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas

Marija Gimbutienė Kukutenio-Tripolės kultūros kompleksą laikė Senosios Europos, kuri klestėjo globojama Didžiosios Deivės, žemdirbių civilizacijos dalimi. Daugiausia dėmesio ji skyrė deivės aspektams, susijusiems su motinyste, augmenija, atgimimu – nuolatiniu visų gyvenimo ciklų atnaujinimu. Tačiau Kukutenio-Tripolės kultūros tradicijoje Didžiosios Deivės įvaizdžio apraiškos plačiai perteikiamos antropomorfinėmis formomis, figūriniais indais (tuščiavidurė skulptūra?) ir antropomorfinėmis keramikos dekoru temomis.

Mėnulio simboliai keramikos puošyboje atsiranda ankstyvajame periode (apie 5000 m. pr. Kr.), bet ypač išplinta po 4500 m. pr. Kr. Šie simboliai atspindi mėnulio ciklą ir yra perteikiami tokiais vaizdiniais kaip pilnatis (apskritimas), jaunatis (apskritimas), skirtingų fazių mėnulis (lęšiniai ovalai, atkarpos, lankai), įskaitant ir pusemėnulį (iš dešinės ir iš kairės). Šalia mėnulį simbolizuojančių simbolių taip pat yra vandens, grūdų, augmenijos, gyvačių simboliai ir antropomorfinės figūros.

Pilnatis simbolis, vaizduojamas apskritimo forma, yra aptinkamas ant moterų figūrėlių, gyvačių ir šunų atvaizdų.

Horizontaliojo pusemėnulio (jauno mėnesio) simboliai yra bukranijos ir pakeltos bei ištiestos antropomorfinių figūrų rankos. Jaunojo pusemėnulio simbolika yra aptinkama ant lipdytų iš terakotos šventyklų, sostų ar kėdžių.

Tapytose kompozicijose pusemėnulis derinamas su augmenijos, bukranijos, gyvatės ir paukščio atvaizdais. Raguotos moterų figūrėlės paprastai siejamos su mėnulio simbolika.

Taigi, mėnulio simbolika sujungia įvairias radinių kategorijas į sakralinius kompleksus: antropomorfinę ir zoomorfinę plastiką, ornamentinius siužetus, šventyklų ir sostų lipdinius. Deivės, gyvatės, paukščio, šuns, taip pat augalų ir ornitomorfiniai simboliai yra susieti su Mėnulio simbolika. Įvairius simbolius ir vaizdus vienija semantinės sąsajos su Mėnuliu, daugiausia su pilnatimi ir jaunatimi. Taigi tradicinės Didžiosios Deivės idėjos gali būti papildytos informacija apie jos ryšį su Mėnulio vaizdiniais per skirtingas apraiškas ir derinius.

THE GREAT GODDESS AND THE MOON: IMAGES AND SYMBOLS OF CUCUTENI-TRYPILLIA

Nataliia Burdo

National Academy of Science of Ukraine, Institute of Archaeology

Maria Gimbutas considered the Cucuteni-Trypillia cultural complex as part of the ancient agricultural civilization of Old Europe, which flourished under the auspices of the Great Goddess. She focused mainly on the aspects of the Goddess which associated with motherhood, vegetation, rebirth – the constant renewal of all life cycles. But the image of the Great Goddess in other hypostases and manifestations is widely presented in tradition of the Cucuteni-Trypillia by anthropomorphic plastic, figured vessels (hollow sculpture?) and anthropomorphic themes of ceramics decor.

The symbolism of the Moon appears in pottery ornamentation from the early period (around 5000BC), but is especially widespread in paintings on pottery after 4500 BC. It reflects the Lunar cycle and is represented by images including full Moon (circle), new Moon (circle), the Moon in different phases (lenticular ovals, segments, arcs), including Crescent (right and left). In the Lunar painted plots, signs are combined with symbols of water, grain, vegetation, a snake, and anthropomorphic figures

The Full moon symbol in the form of a circle is depicted on female figurines, images of a snake and a dogs.

The symbols of the horizontal Crescent (young month) are bucrania and the raised and outstretched arms of anthropomorphic figures. The symbolism of the young Crescent is present on terracotta models of temples and thrones or chairs.

In the painted compositions Crescent is combined with the symbol of vegetation, bucraniums, images of a snake and a bird. Horned female figurines usually are associated with Lunar symbolism.

Thus, Lunar symbolism unites different categories of artifacts into sacred complexes: anthropomorphic and zoomorphic plastics, ornamentation plots, models of temples and thrones. The contamination of images of the Goddess, snake, bird, dog, as well as plant and ornithomorphic symbolism is due to Lunar symbolism. Various symbols and images are united by semantic links with the Moon, mainly with the full and newborn. Thus, the traditional ideas of the Great Goddess can be supplemented with information regarding her connections with the image of the Moon in different in various manifestations and combinations.

KODJADERMENO-GUMELNICOS-KARANOVO VI KULTŪROS ANTROPOMORFINĖS FIGŪRĖLĖS SU KUPROMIS IR DEFORMUOTOMIS KRŪTINĖMIS

Vanya Stavreva

Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas, Istorijos fakultetas,
Archeologijos katedra

Keletas neįprastų antropomorfinių figūrėlių su kupromis ir kūginiais išsikišimais ant krūtinų buvo rastos keliose kasinėlose gyvenvietėse, priklausančiose Kodjadermeno-Gumelnicos-Karanovo VI kultūros sričiai. Šios figūrėlės iki šiol niekada nebuvo tirtos ir aprašytos mokslinėje literatūroje, todėl niekada nebuvo bandoma jų interpretuoti.

Šiame tyrime nagrinėjamos figūrėlės, rastos Dolnoslavo, Hotnicos, Karanovo, Rusės, Sveti Kirilovo, Gumelnicos, Vidros, Smyadovo ir Kasčiuarelės (Čascioarele) gyvenvietėse ant kalvų. Pažymėtina, kad pusė jų neturi išreikštos lyties, keturi iš jų aiškiai yra vyrai ir tik dvi yra moterys. Visi jie pavaizduoti tokioje pačioje pozoje – su plačiais ir horizontaliai išskleistomis rankomis. Tik vienos didelės figūrėlės rankos šiek tiek pakeltos į viršų. Pagal Bulgarijos archeologinėje literatūroje priimtą tipologiją figūrėlės priklauso įvairiems tipams – stovinčioms, cilindrinėms ir biustinėms. Šios figūrėlės buvo rastos pastatuose, tad jų archeologinis kontekstas yra žinomas.

Tyrime aptariama galimybė, kad šie neįprasti vaizdai atspindi fizinę negalią, kurią sukėlė infekcinė Poto liga. Remiantis antropologiniais Europos eneolito populiacijos skeletų liekanų tyrimais, rasta patologinių šios ligos pokyčių. Šios ligos sukėlėjų, *Mycobacterium tuberculosis*, taip pat rasta atlikus žmogaus kaulų biomolekulinius tyrimus, kurie patvirtina tuberkuliozės plitimą šiuo laikotarpiu. Beje, autorė teigia, kad šio tipo figūrėlės galėjo būti naudojamos magiškuose ritualuose. Taip pat pateikiami kai kurie etnografiniai duomenys apie molinių antropomorfinių atvaizdų naudojimą sveikatos stiprinimo ir gydymo apeigose.

ANTHROPOMORPHIC FIGURINES WITH HUNCHBACKS AND DEFORMED BREASTS IN KODJADERMEN-GUMELNIŢA-KARANOVO VI CULTURE

Vanya Stavreva

Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of History,
Department of Archaeology

A number of unusual anthropomorphic figurines featuring hunchbacks and conical protrusions on their chests have been unearthed in several settlements that belong to the area of the Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI culture. The figurines have not been subject to a special study in scholarly literature so far and hence, no attempt at their interpretation has ever been made.

The present study takes into consideration figurines originating from the settlement mounds of Dolnoslav, Hotnitsa, Karanovo, Ruse, Sveti Kirilovo, Gumelnița, Vidra, Smyadovo, and Čascioarele. It is remarkable that half of them have no indicated gender, while four of them are notably male and only two are female. All of them are depicted with the same gesture – widespread arms, positioned horizontally. Only one figurine of considerable size has its arms slightly raised upwards. According to the typology accepted in Bulgarian archaeological literature, the figurines belong to various types – standing, cylindrical, and busts. The specimens whose archaeological context is known come from buildings.

The study discusses the possibility that these unusual images reflect a physical disability caused by the infectious Pott's disease. Anthropologic research on skeletal remains of the Eneolithic population of Europe has established pathological changes that are consistent with this disease. Its cause, *Mycobacterium tuberculosis*, has been identified also through biomolecular study of human bones, which confirms the spread of tuberculosis in this period. The author furthermore argues about the possible use of this type of figurines in magic rituals. In addition, some ethnographic data is supplied for the use of clay anthropomorphic images in health-bringing and healing rites.

NAUJAI ATRASTAS ANTROPOMORFINIS INDAS RYTŲ BULGARIJOJE

Dr. Veselin Danov

Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas, Bulgarija

Priešistorinės antropomorfinės skulptūros tema, jos pateikimas ir interpretacija plačiai nagrinėjama Marijos Gimbutienės darbuose. Šios mokslininkės garbei yra skirtas šis pranešimas, pristatantis labai įdomų ir reprezentatyvų indą. Tai žmogaus kūno formos indas, retai randamas Eneolito laikotarpiu.

Indas atsitiktinai rastas gyvenvietės ant kalvos paviršiuje. Jis yra dalinai išlikęs. Išlikusios detalės leidžia atkurti jo formą ir puošybą. Dėl didžiulių kojų ir ilgų pėdų indą gali pastatyti. Tai yra vienas įspūdingiausių šio tipo radinių. Tai – moters mitologinis vaizdinys, tikėtina – Deivė Motina. Išskirtinė indo forma ir puošybinės detalės suponuoja, jog indas yra reprezentacinės paskirties, greičiausiai naudotas įvairių apeigų, susijusių su vaisingumo maldomis, metu.

Žmogaus kūno formų indai yra vieni reprezentatyviausių vėlyvojo Eneolito laikotarpio radinių. Kai kurie tyrinėtojai juos laikė tarpine forma tarp antropomorfinių figūrėlių ir stalo keramikos arba manė, kad jie žymi monumentalios skulptūros kūrimo pradžią. Šie indai ypač paplinta tuo laikotarpiu, kai kapinynuose (ypač Varnos kultūros) aiškiai matoma socialinė diferenciacija. Atsižvelgiant į tai, prielaida, kad šio tipo indų savininkai turėjo svarbų socialinį statusą, atrodo logiška. Kita vertus, šių indų atsiradimas žymėjo religinių apeigų ir ritualų pokyčius, kuriuose jie tikriausiai atliko svarbų vaidmenį.

NEWLY DISCOVERED ANTHROPOMORPHIC VESSEL FROM EASTERN BULGARIA

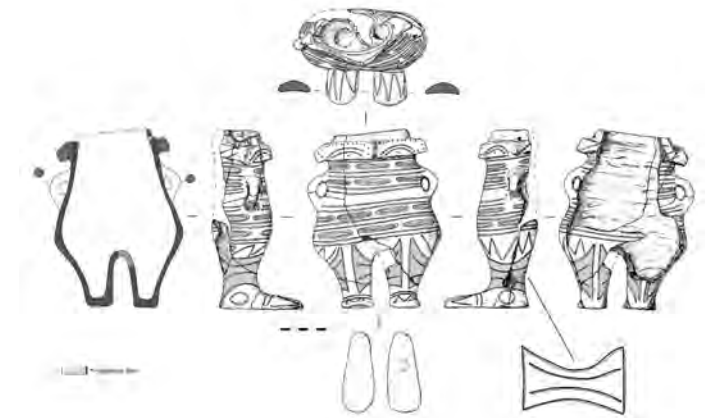
Dr. Veselin Danov

Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria

The topic of prehistoric anthropomorphic sculpture, its presentation and interpretation is widely covered in the works of Marija Gimbutas. In her honor is the submitted paper, which presents a representative and very interesting vessel. It is a vessel in the shape of a human body, rare in the Chalcolithic era.

The vessel was found accidentally on the surface of a settlement mound. It is partially preserved. The available fragments allow to restore its shape and ornamentation. The massive legs and long feet allow the vessel to be placed upright. It is one of the most impressive specimens among this type of finds. It is a female mythological image, probably the Mother Goddess. Its specific shape and ornamentation suggest representative functions of the vessel, probably used in various rites associated with prayers for fertility.

The vessels in the shape of a human body are one of the most representative ceramic finds of the Late Chalcolithic period. They have been considered by some researchers as an intermediate form between anthropomorphic figurines and table ceramics or marking the transition to the creation of monumental sculpture. Their spreading falls in a period in which the presence of social differentiation is clearly perceptible in the necropolises (especially those of the Varna culture). In this context, the assumption that the owners of this type of vessels have an important social status seems logical. On the other hand, their appearance marked changes in religious rites and rituals, where they probably played an important role.

KARVĖ, JAUTIS, MOTERIS, VYRAS

Asoc. prof. Petya Georgieva

Sofijos šv. Klimento Ohridskio universitetas, Bulgarija

Varnos eneolito laikotarpio kapinyne buvo rastos trys auksinės galvijų formas vaizduojančios profilinės plokštelės. Jos neturėjo jokių ryškių lytinių požymių. Šios figūrėlės paprastai interpretuojamos kaip jaučiai ir siejami su vyriškumo kultu. Panašių formų vaizdai retai pasitaiko ir ant keraminių indų.

Šiame pranešime pristatomas indas, neseniai rastas Kozarevos Mogilos gyvenvietėje (Bulgarija). Indas buvo rastas sudegusios gyvenvietės, priklausiusios Kodjadermeno–Gumelnicos–Karanovo VI kultūrai, name. Ant jo pavaizduotos dvi antropomorfinės ir dvi zoomorfinės figūros. Piešiniai yra schematiški, reljefiškai modeliuojami per visą viduriniąją indo dalį, išdėstyti horizontaliai išilgai centro, antropomorfinės ir zoomorfinės figūros keičia viena kitą. Antropomorfinės figūros vaizduojamos žiūrinčios į stebėtoją, skiriasi viena nuo kitos tik tuo, kad viena jų turi moteriškas krūtis. Zoomorfinės figūros vaizduojamos iš profilio. Savo forma jos labai panašios į auksines galvijų figūras iš Varnos. Kaip ir žmonių figūros, viena iš galvijų figūrų turi aiškiai išreikštą lytinį požymį: reljefinį falą. Tai rodo, kad viena iš figūrų yra jaučio, o kita – karvės, ir tai yra retas pavyzdys, kai vienu metu pateikiami moteriški ir vyriški antropomorfiniai ir zoomorfiniai vaizdai su aiškiai išreikštais lytiniais požymiais.

Ši scena suteikia daug galimybių apmąstyti religines idėjas ir socialinę struktūrą. Tai taip pat suteikia galimybę permąstyti auksinių zoomorfinių figūrų iš Varnos kapinyno interpretaciją. Matyt, jos vaizduoja ne jaučius, o karves. Karvių deivių kultas senojo pasaulio mitologijose patvirtina tokią interpretaciją.

COW, BULL, WOMAN, MAN

Asoc. prof. Petya Georgieva

Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria

In the Varna Eneolithic necropolis were found three gold applications with shapes presenting cattle in profile. They have no clear sexual characteristics. These figures are usually interpreted as bulls and associated with the cult of masculinity. Images with analogous shapes occur rarely on ceramic vessels as well.

This paper presents a recently found vessel from the settlement mound Kozareva Mogila (Bulgaria). It was found in a house from a burnt settlement from the Kodjadermen–Gumelnița–Karanovo VI culture. Two anthropomorphic and two zoomorphic figures are depicted on it. The images are schematic, modelled in relief along the entire middle part, arranged in a horizontal belt and alternating anthropomorphic and zoomorphic. The anthropomorphic ones are presented facing the observer, differing from each other only in that one has embossed female breasts. The zoomorphic ones are presented in profile. In shape they are very close to the gold cattle figures from Varna. Like the human figures, one has a clearly marked sex: a phallus in relief. This indicates that one depicts a bull and the other a cow, a rare example of simultaneous presentation of female and male anthropomorphic and zoomorphic images with clearly marked sex. The scene provides many opportunities for reflection on religious ideas and social structure. It also provides an opportunity to rethink the interpretation of the gold zoomorphic figures from the Varna necropolis. Apparently, they do not depict bulls, but cows. Cow goddesses in Old World mythologies support such an interpretation.

PIRMYKŠČIO ELNIO KULTO RELIKVIJOS PIETRYČIŲ EUROPOS TAUTOSAKOJE

Dr. Nataliia Mykhailova

Ukrainos Nacionalinės mokslų akademijos Archeologijos Institutas, Akmens amžiaus archeologijos skyrius

Mitologinis elnio, plaukiančio jūra ar upe, motyvas yra plačiai paplitęs pietų ir rytų Europoje. Remiantis rumunų ir ukrainiečių giesmėmis, lopšys yra ant elnio ragų, mieganti mergelė – lopšyje. Ši tema yra susijusi su liminaliniais (pereinamosios stadijos) ritualais (A. van Genepo „perėjimo akimirkos apeiga“ (*rites de passage*)). Vanduo tradicinėse visuomenėse yra ribos tarp pasaulių simbolis. Elnio ir mirusiojo valtys ryšys įsišaknijo dar Akmens amžiuje. Šiaurės Europoje yra daugybė briedžio formos laivų ir Sibiro uolų piešinių, datuojamų nuo mezolito iki bronzos amžiaus. Danijos ir Šiaurės Rusijos mezolito-neolito laikotarpių kapinynuose yra palaidojimų valtyse su elnių ragais arba briedžio galvos formos gaminiais.

Giesmės taip pat turi užuominų apie įšventinimą ir vestuves kaip liminalinius ritualus. Mergelė prašo brolių nužudyti elnią, iš jo kaulų pastatyti namą ir iš jo mėsos pagaminti maistą vestuvių puotai. Iš elnių kaulų pagaminto būsto motyvas žinomas ukrainiečių ir rumunų tautosakoje. Tai susiję su santuoka ir mirtimi, o tai reiškia perėjimą iš viseno pasaulio į kitą. Tai primena senovės samių legendą apie Myandasj – elnią-žmogų, kultūros herojų ir žmonių bei elnių protėvj. Jis gimė elniu. Jis statosi trobelę iš elnio kaulų ir odos. Įėjęs į namą, jis virsta vyru ir veda moterį. Elnias-namas kaip zoomorfinė trobelė simbolizavo čiabuvių tautų amžiaus virsmą.

Taigi, elnio kulto likučiai, turėjusio didelę reikšmę Europos Akmens amžiaus gyventojų mitologiniame-ritualiniame gyvenime, buvo išsaugoti pietryčių Europos žmonių tautosakoje.

RELICS OF THE PRIMEVAL CULT OF DEER IN FOLKLORE OF SOUTH-EASTERN EUROPE

Dr. Nataliia Mykhailova

National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Archaeology, Department of Stone Age Archaeology

Mythological motive of the Deer, sailing on the Sea or the River, is widespread in South and East Europe. According to Romanian and Ukrainian carols, the cradle is on the Deer antlers, the sleeping maiden is in the cradle. This subject is connected with liminal rituals (*rites de passage* by A. van Genep). The water is the symbol of a border between worlds in traditional societies. The connection of the Deer and the Boat of the Dead has roots in the Stone Age. There are numerous depictions of the elk-shaped ships in the Northern Europe and Siberian rock art from Mesolithic time to Bronze Age. There are cemeteries of humans with deer antlers or elk-headed stuffs in the boats in the Mesolithic-Neolithic sites of Denmark and Northern Russia.

The carols also have allusions on the initiation and wedding as liminal rituals. The maiden asks her brothers to kill the Deer, to build a house of his bones and to cook a wedding feast of his meat. The motif of the dwelling made from deer bones is known in Ukrainian and Romanian folklore. It is connected with marriage and death, which means transition between worlds. It reminds the ancient Saami legend about Myandasj – Man-Deer, cultural hero and ancestor of the people and deer. He was born as a deer. He builds a hut from deer bones and skin. Entering the house, he turned into a man and got married to a woman. Deer-House symbolized the zoomorphic hut for the age initiations of indigenous peoples.

So, the remnants of the cult of the Deer, which had great significance in the mytho-ritual complex of the Stone Age population in Europe, were kept in the folklore of South-East European people.

SKITŲ ARĖJAS – DIEVAS, KURIO TIKRASIS VARDAS NEŽINOMAS

Dr. Oksana Lifantii,

Nacionalinis Ukrainos istorijos muziejus, Ukrainos istorinių vertybių muziejus

Dr. Oleksandr Shelekh,

Ukrainos nacionalinė mokslų akademija, Archeologijos institutas

Klasikinės civilizacijos įtaka, vykstant ilgalaikėms tarpusavio sąveikoms, klajoklių pasauliui buvo didžiulė. IV a. pr. m. e. žymi aukščiausia graikų kultūros įtakos tašką, kuomet graikų motyvai plačiai išplito skitų kultūroje. Viena ryškiausių to apraiškų – antropomorfiškų būtybių atsiradimas. Ginkluotų su kalavijais ar durklais „barbarų“ atvaizdai dažniausiai būdavo sukurti naudojant graikų meno šablonus su standartizuotais pozų ir kompozicijų elementais. Galime teigti, kad kovos scenose barbarai vaizduojami dviejomis pagrindinėmis pozomis (puolantys ir besiginantys) ir atliekantys du pagrindinius veiksmus (dūris iš apačios ir smogimas iš viršaus arba taip vadinamasis Harmodijaus smūgis), kas atitinka graikų meno šabloną.

Visgi, amatininkai akla nekopijavo graikų vaizdinių. Skitai vaizduojami vilkintys tradicinius captans, minkštus batus (Σκυθικάί) ir, žinoma, kelnes. Taip pat ir ginkluotei buvo suteiktas skitiškas stilius, Rostovcevo pavadintas „etnografiniu realizmu“. Tačiau, kai žiūrime šiame kontekste, kalavijai ir durklai atrodo lyg svetimi elementai, nes jie yra be skersinių, o makštys – be šoninės briaunos. Net galima manyti, kad kaip pavyzdžiai šiems atvaizdams buvo paimti ne skitų, o sindų-majotų (Sindi-Maeotian) kalavijai, nes graikai tikrai žinojo, kaip atrodo skitų kalavijai, - jie juos ne tik dekoruodavo, bet jie gausiai randami tiek graikų, tiek majotų palaidojimuose.

Mūsų nuomone, amatininkai ne atsitiktinai vengė pavaizduoti tikrus skitų kalavijų atvaizdus. Skitai galėjo turėti tam tikrus tabu, susijusius su kardo, vaizduojančio jų karo dievą, atvaizdu. Greičiausiai šie apribojimai buvo ypač taikomi auksakaliams, kurie nebuvo skitų kilmės. Ir tai tikrai nėra sutapimas, kad Herodotas (4.62) pavartojo graikišką Arėjo vardą apibūdinti skitų karo dievą, taigi, jo tikrasis vardas išlieka paslaptimi.

Papildomą argumentą šiai teorijai paremti galime rasti romėnų geografo Pomponijaus Melo žodžiuose (I a.): ‘Mars omnium deus; ei pro simulacris enses et cinctoria dedicant, hominesque pro victumis ferunt’ (Mela 2.14), kuriuose išvertė F.E. Romeris taip: „Marsas yra visų šių tautų dievas. Vietoje atvaizdavimo jie jam skiria kalavijus ir jų diržus, ir vietoj gyvūnų jam aukoja žmones“.

Vienintelė išimtis yra skitų antropomorfinės skulptūros, kuriose dažnai būdavo iškalami tipiški skitams kalavijai ir durklai. Autentiškus ginklų su ašmenimis atvaizdus ant statulų galima paaiškinti tuo, kad stelos, kaip ir kardas-Arėjas, kuris buvo chthoninė dievybė, buvo siejamos su mirties ir pomirtinio gyvenimo karalyste. Realistiškai pavaizduoti ginklai ant stelų gali būti siejami su jų vieta – ant pilkapių; o skitai statydavo specialius altorius (krūmynų sampilus), skirtus tik vienam iš jų dievų – minėtam Arėjui. Be to, skitų raižytojai greičiausiai turėjo „leidimą“ daryti tokius vaizdus.

SCYTHIAN ARES - A GOD WHOSE TRUE NAME UNKNOWN

Dr. Oksana Lifantii, National Museum of Ukrainian History,
Museum of Historical Treasures of Ukraine

Dr. Oleksandr Shelekh, National Academy of Sciences of Ukraine,
Institute of Archaeology

During their prolonged interaction, the influence of classical civilisation on the nomadic world was tremendous. The 4th c. BC marked the high point of Greek influence, with widespread penetration of Greek motifs in the Scythian culture. The appearance of anthropomorphic personages is considered to be one of its brightest manifestations. Images of “barbarians” armed with swords or daggers were mostly made using Greek art templates, manifest in their standardised postures and composition principles. We can say that in battle scenes the barbarians have two main poses (attacking and defensive) and two main actions (a stab from below and a blow from above, or the so-called Harmodius blow), which fit the Greek art patterns.

However, the craftsmen did not blindly copy Greek images. We can see Scythians dressed in traditional captans, soft boots (Σκυθικάί) and, of course, pants. A Scythian look was also given to the details of the armaments with so-called by Rostovtsev “ethnographic realism”. However, when placed against this background, swords and daggers look like an alien element. This is manifested by the absence of cross guards and the lateral ledge of the scabbards. One can even assume that it was not Scythian, but Sindi-Maeotian swords that were taken as the model for these images, although the Greeks were certainly familiar with Scythian swords, not least as they decorated them and Scythian-type swords are fully represented in both Greek and Maeotian necropolises.

In our opinion, craftsmen did not avoid the true image of the Scythian sword by accident. The Scythians may have had certain taboos surround the image of the sword that represented their god of war. This prohibition probably applied especially to goldsmiths, who were not Scythians by origin. It is no coincidence that Herodotus (4.62) used the Greek name Ares describing the Scythian god of war, so his real name remains a mystery.

An additional argument in favour of this hypothesis can be found in the words of the Roman geographer Pomponius Mela (1st c. AD): ‘Mars omnium deus; ei pro simulacris enses et cinctoria dedicant, hominesque pro victumis ferunt’ (Mela 2.14), that was translated by F.E. Romer as: ‘Mars is the god of all these peoples. To him, they dedicate swords and sword belts instead of images and sacrifice human beings instead of animals.’

The only exception for such realistic depictions is the Scythian anthropomorphic sculptures where typical swords and daggers were often carved. The authentic images of bladed weapons on the statues can be explained by the fact that the stelae, like the sword-Ares, which was a chthonic deity, were associated with the realm of death and the afterlife. The realism of the weapon images on the stelae may be related to their location – on top of the barrows; and the Scythians built special altars (mounds of brushwood) dedicated only to one of their gods – abovementioned Ares. Besides that, Scythian carvers likely had “permission” for making such kind of depictions.

PITĖJAS MASILIETIS IR BALTAI. MITAS AR TIKROVĖ?

Søren Skriver Tillisch

Gabių vaikų pradinė mokykla (Atheneskolen), Danija

Pitėjas Masilietis IV a. pr. Kr. keliavo iš Viduržemio jūros į šiaurines Europos dalis, savo keliones aprašė veikale „Ant vandenyno“ (gr. „Peri tou Okeanou“), ir tiek anuomet, tiek dabar vieni jį išjuokė, kiti gerbė.

Vienas iš labiausiai jaudinančių fragmentų, išsaugotų Gemino iš Rodo, vėliau Kosmo Indikopleusto, yra tas, kuriame pasakojama, kad barbarai parodė Pitėjui „vietą, kur saulė nuėjo miegoti“.

Buvo manoma, kad ši vieta ir aprašytas veiksmas yra užuomina į apie I tūkst. pr. Kr. įvykusio meteorito atsitrenkimą Saremos saloje. Kiti prieštaravo ir teigė, kad iš tikrųjų tai yra nuoroda į Odisėją I, 25, taigi alegorija, ir tai atrodo labiau tikėtinas paaiškinimas, kadangi Pitėjo darbas, kaip ir Hano aprašymas apie jo kelionę Afrikos pakrante, atrodo, buvo faktų ir mitinių alegorijų mišinys, ir kadangi Odisėjo I, 21–25 pasakoja apie Dzeusą, kai jis pasiekia abu pasaulio galus. Bet visa tai nepaneigia fakto, kad Pitėjas iš tikrųjų lankėsi baltų kraštuose.

Šiandien neabejojama, kad jis apiplaukė Britaniją ir greičiausiai pasiekė Jutlandiją (Abalus) ir Norvegiją (žmonių, gyvenančių poliariniame rate, žemę?). Jo stadijos (senovės matavimo vienetas) atstumai ir saulės aukštis šiaurėje ties 54, 58 ir 61 laipsniais sutampa, ir Tulis (Thule) greičiausiai yra Farerų salos, atsižvelgiant į tai, kad Klaudijus Ptolemėjas mums sako, kad vidurvasario dienos ilgis yra 20 valandų, lygiai tiek pat kiek ir Torshaune, ir kad, remiantis Plinijumi Vyresniuoju, kurio informacijos šaltinis buvo Pitėjas, Tulio sala aiškiai priklauso Bretanei („mažosioms Britanijos saloms“).

Kai pasakymui „saulė nuėjo miegoti“ į Saremą netaikome perkeltinės prasmės, įrodymai, kad buvo keliaujama į baltų žemės, nėra tokie pagrįsti ir įtikinami. Bet nors tai gali būti alegorija, tai taip pat gali būti tiesa. Pagaliau, graikai mėgo padailintus posakius, kuriuose susijungia faktai ir mitai..

Taigi, šiame pranešime bus tiriami netiesioginiai archeologiniai ir istoriniai įrodymai, kad Pitėjas Masilietis iš tikrųjų pasiekė tolimas baltų žemės, remiantis Plinijaus NH 4,94-104 ir Klaudijaus Ptolemėjo baltų aprašymais.

Šis darbas yra paremtas tyrimais, pateiktais žemiau esančiuose straipsniuose.

https://www.academia.edu/8783239/Oldtidsforfattere_under_ark%C3%A6ologisk_kontrol_Om_skriftlige_kilder_og_materiel_kultur_i_Sydsandinavien

https://www.academia.edu/8782758/Roman_ideological_influences_in_Germania_Testing_the_evidence

https://www.academia.edu/40607167/Pytheas_fra_Massalia_og_Danmarks_forhistorie

PYTHEAS OF MASSALIA AND THE BALTIC. MYTH OR REALITY?

Søren Skriver Tillisch

Primary school for gifted children (Atheneskolen), Denmark

Pytheas of Massalia went from the Mediterranean to the northern parts of Europe in the 4th Century BC, wrote about his exploits in “On the Ocean” and was ridiculed by some and respected by others, then and today.

One of the most evocative fragments is one preserved by Geminus, and later Kosmas Indikopleustes, in which we are told that the Barbarians showed Pytheas “the place where the sun went to bed”.

It has been suggested that this place was a reference to a meteorite slamming down in the island of Saaremaa sometime in the 1st Millennium BC. Others have countered that it is actually a reference to Odysseus I,25, thus an allegory and this seems the likelier explanation, since Pytheas’ work like Hanno’s description of his journey along the African coast seems to have been a mix of facts and mythical allegories, and since Odysseus I,21-25 concerns Zeus reaching both ends of the world. But this does not preclude that Pytheas actually visited the Baltic.

It is today beyond reasonable doubt that he circumnavigated Britain and most probably reached Jutland (Abalus) and Norway (the land of the Periscians?). His distances in stadia and sun heights taken at 54, 58 and 61 degrees north all align, and Thule is most probably the Faroes given that Ptolemaios Klaudios tells us that at Thule the length of the midsummer day is 20 hours, exactly as in Thorhavn, and that the island of Thule clearly belongs to the Britannides (‘lesser British isles’) according to Pliny the Elder whose source is Pytheas.

The evidence for reaching the Baltic is much less conclusive when the cornerstone of the “sun went to bed” in Saaremaa is taken away. But while it may be an allegory it may also be true. Greeks were, after all, fond of symmetrical ideas that joined fact and myth.

This contribution will thus explore the circumstantial archaeological and historical evidence for Pytheas of Massalia actually reaching deep into the Baltic through Pliny NH 4,94-104 and Ptolemaios Klaudios readings for the Baltic.

The work is based on research emanating from the following articles.

https://www.academia.edu/8783239/Oldtidsforfattere_under_ark%C3%A6ologisk_kontrol_Om_skriftlige_kilder_og_materiel_kultur_i_Sydsandinavien

https://www.academia.edu/8782758/Roman_ideological_influences_in_Germania_Testing_the_evidence

https://www.academia.edu/40607167/Pytheas_fra_Massalia_og_Danmarks_forhistorie

ZIGZAGŲ PROTO-FILOSOFIJA IR ŠIUOLAIKINIS GILANY

Ivana Spinelli

Bolonijos dailės akademija

Projektas *Zig Zag Protofilosofia (Zigzagų proto-filosofija)* prasidėjo, kai į savo rankas paėmiau Marijos Gimbutienės knygą „Deivės kalba“, kuri buvo savotiška vizija. Kai atradau šią knygą, man ji buvo kažkas, ko ieškojau ilgą laiką. Man tai – grįžimas prie „šaknų“ ir matymas, kad tos šaknys yra visiškai ne tai, ko mes tikėjomės. Tai - taikios ir motinos linija paremtos visuomenės Europoje ir Viduržemio jūros teritorijoje. Neįtikėtina, kiek žmonių vis dar ignoruoja arba atmeta šią idėją.

Kokia mintis buvo iki Minties? Kokia filosofija iki filosofijos?

Dar ilgai prieš atsirandant „išminties meilei“, žmogus raižė pasikartojančius ženklus, tokiu būdu išreiškdamas savo pasaulio stebėjimą ir suvokimą. Man patinka galvoti apie šį senovinį pasaulio matymą kaip apie kitą įmanomą paradigmą, filosofiją iki filosofijos, proto-filosofiją, susidedančią iš ženklų, kuriuos mes nors truputėlį galime suvokti, jei tik vadovausimės racionalių mąstymu, susietu su abstrakčia kalba.

Savo darbe *Zig Zag Protofilosofia (Zigzagų proto-filosofija)* aš stengiuosi mokytis šių ženklų, aš rašau ir perrašau juos, ranka ir kompiuterio klaviatūra. Tai – pratimai išmokti nežinomą kalbą.

Kaip menininkei (ir meno mokytojai) man ypač įdomūs du aspektai:

1. Tai, kiek neolito ženklai, atskleidžiami M. Gimbutienės darbuose, gali būti vizualiai akivaizdūs, kad kiekviena akis galėtų juos pamatyti ir perskaityti kaip pasikartojančią sistemą, kalbą, kuri kasdien galėtų būti naudinga išreikšti idėjas, viltis, gyvenimo ciklo priėmimą. Kalba, kuri gali būti aiški ir dėl to, kaip M. Gimbutienė susistemino piešinius ir iliustracijas. Kalba, sukurta kaip meno kūrinys, visiškai įkūnijanti prasmę ir formą gestu, kūriniumi ir atmosferoje, tai – *Weltanschauung* (pasaulėžiūra).

2. Iš šios kalbos kylanti visuomenės idėja. Sociologė Riane Eisler sukūrė neologizmą „Gilany“ (itališkai Gilania), sujungdama du senovės graikų kalbos žodžius – γυνή / *gunē* „moteris“ ir ἀνὴρ/ανῆρ „vyras“, kad išreikštų Europoje egzistavusios lygiavertės socialinės organizacijos, egzistavusios nuo 7000 m. iki 3500 m. pr. Kr. ir kuriai būdinga lyčių lygybė ir esminis hierarchijos bei centralizuotos valdžios nebuvimas, idėją.

Man patinka mintis, kad deivės kalbos sklaida per naują šiuolaikinę estetikoje atsiradusio jausmingumo prizmę galėtų mums suteikti naują perspektyvą, leistų įsivaizduoti ir sukurti *šiuolaikinę Gilania*.

ZIG ZAG PROTOFILOSOFIA AND CONTEMPORARY GILANY

Spinelli Ivana

Academy of Fine Art of Bologna

The work *Zig Zag Protofilosofia (Zig Zag Protophilosophy)* started when I met the book “The Language of the Goddess” by Marija Gimbutas, and it was a kind of vision. When I found it seemed to me to be something I had been looking for a long time. Going back to “origins” and seeing that the origins are different from what we expected. Matrilineal and peaceful societies, throughout Europe and the Mediterranean. Amazing how many people are still ignoring or rejecting this idea.

“What thought was there before Thought? What philosophy before philosophy?”

Long before the “love of wisdom” was born, the human being engraved recurring signs, thus manifesting a way of observing and conceiving the world. I like to think of this ancient vision of the world as another possible paradigm, a philosophy before philosophy, a proto-philosophy made up of signs of which we can grasp little as long as we remain in the idea of rational thought, linked to abstract language.

In the work *Zig Zag Protofilosofia* I try to learn these signs, I write and re-write them, by hand and by computer. Exercises to learn an unknown language.

As an artists (and art teacher) two aspects seems to me particularly interesting:

1. the way the Neolithic signs, through the work of Gimbutas, are able to visually evident, so that every eye can see and read them as a recurrent system, a language which everyday could be useful to express ideas, hope, acceptance of life cycle. A language that can be clear also because of the way Gimbutas organized drawings and illustrations. A language made as an artwork, totally embodying meaning and form in a gesture, a piece and in an atmosphere, a *Weltanschauung*.

2. the idea of society that emerges from this language. The sociologist Riane Eisler invented the neologism Gilany (Gilania in Italian), using together the ancient greek γυνή / *gunē* “woman” and ἀνὴρ/ανῆρ “man”, to express the idea of the equalitarist social organization existed in Europe between 7000 and 3500 B.C. and characterized by equality between sexes and the substantial absence of hierarchy and centralized authority.

I love the idea that, spreading the language of the goddess inside a new sensitivity, launched in a contemporary esthetics, could give us a new perspective, to imagine and build a *Contemporary Gilania*.

UŽRAŠAMS FOR NOTES

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

UŽRAŠAMS FOR NOTES

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

UŽRAŠAMS FOR NOTES

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

unesco

Archeologės
Marijos Gimbutienės
100-osios gimimo
metinės (1921-1994)
UNESCO minima sukaktis

unesco

100th anniversary of
the birth of Marija Gimbutas
(Gimbutienė),
archaeologist (1921-1994)
Celebrated in association